अहिराणी : अंक १

ढोल

आदिवासी चेतनेचे सामायिक

सप्टेम्बर २००५

आदिवासी चेतनेचे सामायिक

भाषा : अहिराणी

भाषा संशोधन-प्रकाशन केन्द्र

भाषा भारती
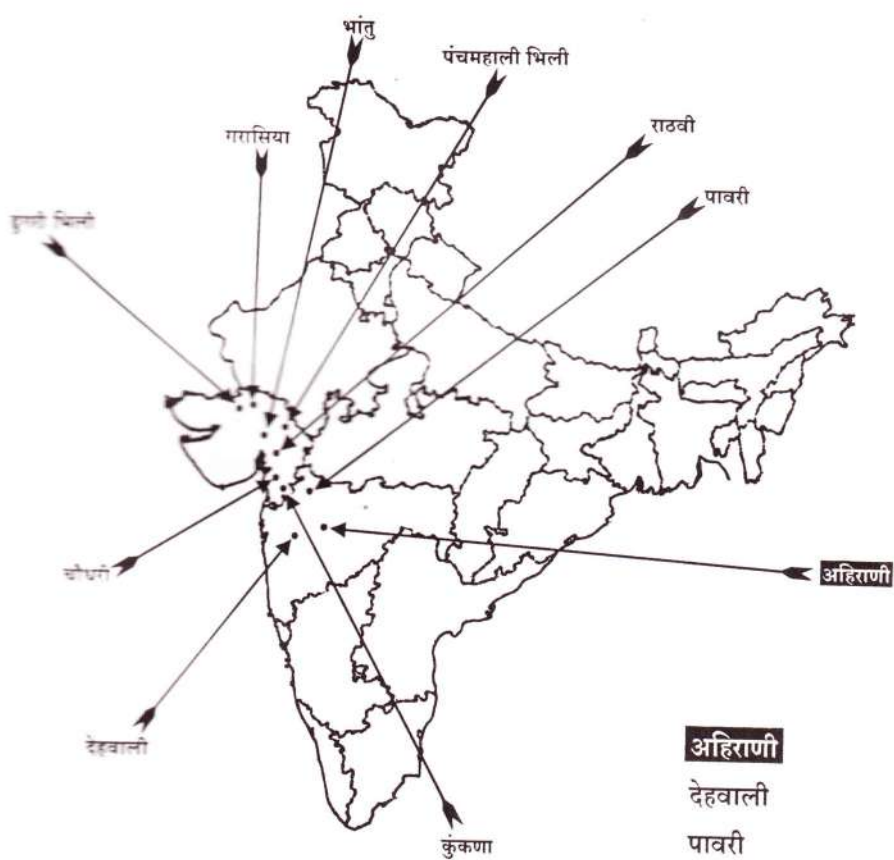
भांतु
पंचमहाली भिली
गरासिया
राठवी
पावरी
अहिराणी
देहवाली
कुंकणा
अहिराणी
देहवाली
पावरी
राठवी
चौधरी
कुंकणा
पंचमहाली भिली
गरासिया
डुंगरी भिली
भांतु

ऊसतोडया

तेरा मार्चनी संपादक मंडळनी बेठक करीसन चौदा मार्चले मी बडोदाथीन सटनाले परत यी ऱ्हायन व्हतु. नवापुरथीन सटना गाडीना तपास करत इकडे तिकडे भवडी ऱ्हायनु व्हतु. पिंपळनेरपावत येक गाडी व्हती, पन ती ऊसतोडयास्नी नांदगावकरता राखी धरेल व्हती. कंडाक्टरले इचारं, त्ये तो पिंपळनेर पावत येवाले 'हा' म्हनना.

गाडीमा चढनू त्ये ऊस तोडनारा मजूर मानसं–बाया सगळा शिटस्वर मोकळा चोकळा बशेल व्हतात. यष्टीमा बसनारा लोकंस्नी संख्या कमी (पंचावनतीन) व्हती म्हनीसन त्यास्नी समदा शिटं आडायी धरेल व्हतात. म्हनासारखा चार पाच उपरा लोकं त्यास्नी गाडीमा चढनात. पन त्या लोकं कायी कोनले बसाले जागा दिये न्हात. सगळीकडथायीन त्यास्ले हिट–फिट व्हई जात. पन आता हायी गाडी त्यास्नाकरता ऊसबागाईतदारनी बुक करेल व्हती. म्हनीसन त्या आता आपला शीटवर कोनले जागा करी देवाले तयार नव्हतात. पन येले कोनतीबी गाडीमा त्यास्ले हिटफीट आयकी घेवानी सवय व्हती. पन आता थोडा येल करता का व्हयेना, गाडीनी सत्ता त्यास्ना हातमा व्हती. ऊसतोडाना कामम्हुळे त्यास्ना आंगं काळामटक पडेल व्हतात. आंगवरला आथातथा मळेल कपडा, डोका कैन्हना धुयेल व्हतीन आणि कहीनना कोंबडा, कुत्रा अशा जित्राबस्नी बी यष्टीना नां शिटस्वर बैठक मारेल व्हती.

कशी तरी मी मांगला शिटवर येक जागा करी घिदी. मंग बागेचकशी शेजार बशेल मानोसले बोलतं कयंः

कुठे जायी – हायनात?

तो : नांदगावले.

मी : कसाकरता?

तो : ऊसतोडाकरता.

मी : तुम्ही ऱ्हानारा कुठला?

तो : जळगाव जिल्हामा उल्हंसं जळगाव म्हनतंस तठला.

मी : आठये कैन्हपशी वंथात?

तो : जया व्हतीन तीन–चार हप्ता.

मी : त्याना अगोदार कुठे व्हतात?

तो : नंदुरबार कडे.

मी : आता नांदगावले किती दिवस?

तो : दोनेक हप्ता.

मी : मंग घर जाशात का?

तो : नही वो, आम्ही फकस्त पावसाळामाच घर जातंस. तैन्हपावत आठून तठे नि तठून आठे. सारखं ऊसतोड करत फिरवा.

मी : हायी यष्टी तुम्ही कयी का ऊस बागाईतदारनी?

तो : कारखाना नही त्ये शेतकरीच आम्हले मालट्रकमा भरी तोडवर घी जातंस. पन आते इतला ऊनना मालट्रकवर नांदगावपावत जावानं म्हंजे कहर व्हई बागाईतदारले. आम्ही सांग, आम्हले यष्टीमा घी चाल. त्याले ऊसतोड्याच मिळेतना म्हनीसन त्यान्हं आयकं आनि पेशल गाडी कयी.

मी : तुम्ही इतला दिवस बाहेर ऱ्हातंस, मंग तुम्हना हया उलसा उलसा पो–या शाळात कश्याकाय जातंस?

तो : कसानी साळा वो, आम्ही फकस्त पावसाळामा घर ऱ्हातंस, त्ये पो–या साळा कश्याकाय शिकतीन?

मी : गावकडे शेतीवाडी व्हयी ना?

तो : नही नही! फकस्त मजुरी. वावर शिवर नही.

मी : घरदार?

तो : झोपड्या ना? त्यास्ले कोन खास?

मी : तुम्ही कोन?

तो : म्हंजे जात का?

मी : हं.

पन तो गप्प ऱ्हायना. मी बी मंग आखो इचारं नही. आदिवासीस्मझारला कोनती जमातना हया ऊसतोडया शेतंस आवढंच माले इचारनं व्हतं. जात इचारनारा बाकीना मानसंस्नागत मी बी त्याले वाटनू व्हतू. पिंपळनेर वनं आनि मी यष्टीमाथीन उतरनू. शेवटला प्रश्न इचारतू ना त्ये बरं व्हतं आशे माले ऱ्हायी ऱ्हायीसन वाटी ऱ्हायनं.

भाषा : देहवाली

राणी इम्ब्रावती

एक आथो राजा, तियां एक पोयरो आनू रानी. तियां राज्यमू तें खूब सुखी जिवतेला फेली रानी आखे का. आरेक राजा! आपू खूब मिल्कत हा. बारागाडें आही, बांस गाडे अनाज हाय. एका एक तियां राज्यमू दूकाळ पोड्यों. मालदार राजाल बारा गाडें अनाज १२ गांवुम, चार माहांन आदालो, बेन मांहान हेर वाय्यों. हातीं तों अनाज आज काई, हाकाल काई गाडें चालान लाम्यें. आखों अनाज राजाही लोकुहून वाटी देदों. राजाल एकहीं का लोक खूब खूशीमू जीवि रीयाह.

तियाबाद तियां राज्यमू दूकाळ पोड्यों. फेली राणी आखे का जात धर्म के अयों तामिभ्यों दुःख बोदलांम. एककांई बीजा दिह दुःख वादयों. तार्हा गाँवूमने केडां फूच्यों नाँय. फेली राणी आखे का राजा दुःख पड्यो ता केडो हेरा नाह आवतो. राजाँह आख्यो का आरेक रानी एक दूःखील बीजो दूःखी केहकीं हेरां आवे. केतां-केतां राजाल खुबूज हारों नाँय लागां लाम्यो. तिया तबियत बिगडी, आय हांती राजा मोई गियो. राजा पोयरो आन राणी खूब रोडां लाग्यें. राजा नोयातूम गाँवू लोक केडा आला नाँय. राणी फोकदीन रोडां लागी, पोयरो बी मुतकों ठोकीन रोडां लोग्यो. ताँव लूग केडां नाय फूच्यों. फेली राणी आखे का! आरेक बेटा! आवुह ऐहकीं कोतेंक रोडतें रीहु चाल काइ तेबी इलाज केअजी. याहकी आनू पोंयरांई बेनीह रांजाअू मूर्दलि वोगे केरूला कोशिश केअयी. मोंहाव्या खाटलावे तियाल थोव्यो आन णतीं याहकीन पोयरो उखलूतेहें. पोयरो मूनका वेले ताहाँ याहकी पागु वेले याहकी मूनको वेले ताहाँ पोयरो पागु वेले, पेन तों राजा मूदाँ काय उखलातों नांहाँ. बेनी बादुल सादुल केअतेंह पेन तियां कोशिश ऐडे जाहे. तो उखलातो नाहाँ. आखरी पे मांहुज मोडों ता उखलाय केहकी. राणील विचार आलो का आमी उखलातों नाहाँ ता काई केअजी. फेली राणीह पोयराल आख्यों का आरेक बेटा तूमां आमां जिन्दी उरू रूम जहकी आलो वेरी तेहकीज जाजे..... मोर्योमांहाव्यापे साटाकारीन दूलूल आग लागवी [illegible]. तिहोंज ते बारा काहुअ टपूप जाईनबोही गीये तिहीनेज तीन रातीयान तीन [illegible] [illegible] मिलका! व्रोली ते हेअते रीये आन रोडते पेन गाँवु मेने डांह फूच्चों नांयं. बारागाडे आथं तिहमने केडांह काय नाँय देदों. फेली राणी आखे का! माँ पोयरा आपलेह [illegible] काई आसरो मिले एकही होम जातों नाहाँ, आमी काई के अजी. तेओ पोयरो आखंका आरेक चाहकी! तोअू काय होगवाडीये हाप का नाहां. याहकी आखे का आरेक! पोयरा तोअ दूर नाटक्यो मांमोह हाय पेन तो ईया [illegible] तिथु वेले रेहे. आपुहं तिही जाजी. बासताहाँ बेनी याहडिकेंह चालतेंह–

चालतेंह वोहती टाकतेहं, उजाडी लतेहं फाचे टाकतेहं आन उजाउतेंह. आखो जंगलू जी हाउ नाँह केअतो, वोल्या पांय बी तियांहान(बेनी याहडीकांन) हेरां ओटकी जाहे.

बासताहां फेलो पोयरो आखका! ओरक याहकी केतेक सेटे हाय तिया मामां पागों बी मान ता खूब ओत्र लागीह. फेली याहकी आखे का आरेक पोयरा! इया डोगूम तू काहीं जाहो ओते सेटे सापाटीमने आले ताहाँ नाँय आन् इहीं आवीन लागीह का. फेलें वाघ कहे गाँगेह्न ताँहा, आछाली कहें बेबाह ताहाँ वांदरे ऐहे–तेहे गुअखूते फिरतेंह. फेलो हाय ता नाँयज मान्यो, आखरीय गिया ता गियोज.

बासताहाँ हांती फेलो पोयरो गियो तोज गियो ता वनूम जादन लील मांखी(मद माखी) वेह लीअन ऐका चाडवा ढीबरांम बोही गीयो. फाचे फिरी आलोच नाँय. फेली याहकी हायता तियाल वाट हेरां टेकी. आमी आवे ताहां आवे वाट जोवी जोवी न थाकी गियी. ऐहें–तेहें बोंबलूती फिरे पेन काय केडा वारो नाँय ना गुसे नाँय. ते ऐहलीं विचारीन राडां लागी का मा नव नवस्यो ऐकूज पोयरो हाय आन् काढास तियाल ऐगाह जानावकह तीखू लदो का कायका हाती ऐगाह आछालांह ओरपी लेढो क काय वियों. ओती मोडी वनवायूम तो मान कांही मिली या विचारूम खूब रोडां लागी. ऐकही हातकेअती, होदती–होदती आख्खा रानूम फीरी वोलेह आन सेवटीपे एक चाडवा तोले उबी रीअन तीहींज रोडती जाहे, हातकूअती जाहे. हातकेअतां, रोउतां फेली जिहीं उबी रेहे तिहींज तियुल काइक वोरेहवी जातेंह. तिहींज तियुं चुटलीहीं लूग ओघह लागी जाहे पेन फेलो उकारो(आवाज)निंगेह, तो आवाज मां ढाहकी रोडेह तिज हाय.

बासताहाँ फेलो पोयरो जुगू टोपुवने धरतीपे माहाँ(मोनवी) वेह लीन आवेह ताँउ हायता फेली चाहकी वाय–वाय बोंबला आवाज उनाँय देहे. पोयरो दोवळी जाईन हातीं फेला राफुल हायता नातू कीं ठोकी देहे आन याहकी चूटली तिअन उबी की लेहे. फेलो आखेह का आरेक याहकी! तुं ओडी काहा रोडतली? फेली आखेका मा चिळा तु मां ऐकुज नव नस्यो पोयरो हाय काहीं जातो रेहलो, मान तुं खूब इत आवतलो तियाल आंय कांटी जनाँय जाउ. पेन तो पावूह गाँव आखी इहींने कोतेक छोटें हाय. फेली याहकी आखेका! आमी ऐ काली वनवाह टाकीन आगला निंगी जातेह फेलो पायरो आखेह कोतेक सेटे हाय, ताउज फेली याहकी आखेह आहेक बेटा! फेलो डोगीवे गांव देखाही तोंज तो मामां कोअ हाय आन इहूबर्याजि मेहेल तो मामां हाय.

वासताहाँ फेलो पोयरो आखेका का आरेक याहकी! तूं आमीं तो पावू कोअ् जो आन आंय फेली गाँवू बारे होनांअ वे हाय तिही पाँय पिअन् आवूंह. फेली याहकी आखे का ऐवलों चूटला वालों पोंगो हाय ऐपुंज आपुंज. वासताहाँ फेलो पोयरो हानांअ वेअयु गोटुपे जाईन बोठो "अखोत वोले बोखतवोले डोहला पूतु जोहवाले पोरो आसडो आन् डेगकों लीअन् वाहवा मामां पोयरी आवां

जोजवे'' बास हाँती फेली पोयरी पोरो, आसडोन डेंगळो लीअन पांच लानूआली. आवतांज वेयूम पोशे यक्यो. तीयाल काय हेअयों नाँया, डेंगकों पोईन फेली हातीं मूतकापे थोवीन जा टेकी तोता मूंर्ज पोयरो आख्याँ टेकयो का मान पाँय पाजती ता काय वेअतों. फेली आखे का का आय मा बाहकाल कोल्योहे पांय नाँहा देती ता तूलकाहींनो दूयु. तूल वाग खाय जाय मोरखी लागे तूल दूशमनूल काहींने आलोह सीसकालोह निडांम निंबवा ओडा गूंबा लीन बोही रेयोहना मोवे पांय मांगोह का? फेलो पोयरो आखां टेकयो का मान पांय पाजती जो नेता वेअथूम कूदी पोडीन पी लेहें. फेलीहं विचार केयों का वेयूम कूदी पोडी ता आख्खों पांच [illegible] डिअ्. हांतीतिया विचारूम तियूर पांय पाजी देदों. फेली पांय काडीन जां टेकी [illegible] फेलो पोयरो आखेह का मान उगावी बी दे. फेली आखे का तूल मोरखी लागे तो आथुम बी चांदे हाय, पागुम बी चांदे डिलूमने पू निगीह आन् [illegible]-विणीमांखे लीन बोडोह आन उगावी मांगोह का. फेलो आखेका उंगावी वे नेता वेयूम कूदी पोडेंह आन उंगीन निगेंह. फेली णाती गाय देती जाहे आन उंगावती जाहे, फाचे पोतेडें बी तोवी मांगेह. बासताहाँ फेली हांती डेंगळो मूतकापे थोवीन कोअ चालु पोडी. फेलो आखेह का आमीं मान कोडीपे बोहावी ले.

तियाल आखेह का माकूलजे कांहीने आलोहो आन् फाचो कोळीये(केड) वे बोहा होग्रेपोयरी आखेका बोहावी ले नेता वेअथूम कूदी पोडेंह. बासताँहां फेली मूतकापे डेंगको थोवीन आथूम पोरो लीन पोयराल कोळीपे बोहावी लेहे. फेलो आखेका ''ओखतवोले बोखतवोले पोहला पोयरा जोणवोले डोहलापुतु जोह डोंगे आगाली डोंगे टाकेता फासाली वोली आवां जोजवे.'' आन हातीं फेली आगलां डोगें टाके ता फासाली आवां टेकी. फेली आखे का मोरखी लागे याल आगलां जाहुं ताहाँ फासला बोली आवा हे, आंय होकी होकी जाहू तेबी आगलां जावतांह नांह. फेलू रोग आवी गियी. ता तियाल(पोयराल) ऐकूज फेकाय्यो ता [illegible] चाणा खेतूम टेखांह पे पोज्यो.

निहींज बोहीन रोळां लाग्यो. बासताहाँ पोयराल रोग चोळी ता तियां [illegible] उलटी भंग चीरी टांकी आन् बागल्यो वेहरो कालो कोडो तियार केअयो. [illegible] डोन लो पोवी लेहो, जेहरोंफिटो बादयो आन् पागूम मोज्यें पोवीन गूगरीया बाड्या. बासताहाँ हांती कोडापे कूदी बोठो आन् काला पूतूज रोवो देतो नींगी [illegible]. ता उदलो ओतोज देखायां लाग्यो, पान बी नांय पोज्यों तांउ पोयरी [illegible] कोडो ओळी गियो. फेली आखे का तूल मोरखी लागे, ओ काहींने [illegible] बीलांजे गूअबो लीन आवी गीयो, तूल मोरखी लागे तूल दूशमतूल का [illegible] मोहू वे ता जीवतों-जागतों राज बी सोबे आन् गांव बी सोबे आन् [illegible] सोबे. फेली पोयरील विचार आलो का आरेक दादा तू आमां कोअ [illegible] राहदारीयो मूसाफिर जा हे तो आमां को पांई पिया वगुर जातो नहिं. तूं [illegible] टोलतो ता हारो. फेलो पोयरो आखेका मांय कैडा को जातो नांहाँ [illegible] पांई पितो नाहां. केडा को बोहतो नाहाँ आन् जातो नाहाँ. फेली

आखे ऐक घेडी टोलतो का काय वेखतो दुश्मन.

बासताहाँ फेलो हांती होना वेयूप पादरो निगीं गीयो आन् बोगल्यो वेहर्योकोडो बी ढोबावी देंदो, डोगलो, गूगरीया फेटोबी ढोबावी देतो, आन आखेका ''अखतवोले बखतवोले पोहला पोयरा जोह वोले आजीबी वाहवा मांमां पोयरी आसळोपोरो लीअन् आजी वेयु आवां जोजवे.'' हाक टाकी देताजे फेली हातीं देगणोन पोरो–आसळो लीन आली आन वेयू गोटूपे पोरो आसळो थोवीन आखेका चाल मद होदी खां दे. फेली ऐहे तेहे मद होदेह पेन काय मिलतो नाहाँ. फासे वोली आवा टेकी ताँउज होंबूर फेला चाडवांपे हुण आड्यो मद पिपलया केहे तिहपे तियू नोजूर पोडी. चाडवों उचों आथो हांती ऐक लांबो वांहटो होदीन ऐठाने टूअची देहे. देतांज फेलों पोयरो मदु माखी वेहे लीन बोहेणे हातीं, टूचूतांज मूती रहे. एक हूकाला पाना पे तो मूत पोडेह हाती ते पोयरी मद जांईन चाटी खाहे. फाचे ते दुचेह ता फाचेबी तेहकींज मूतरालो लागेह. फेली बासताहाँ फेली हातीं डेगळाम् पांई लीन चालती पोळी. आन हाती तो पोयरो बी तियू फाचालाँ चालतो टेकीयो (मामोह आपेको आव पाणीजे जवाई.... आपकी जय) फेली आखेका तूल मोरखी लागे बाहकाल बी देखलो नाँय न ढावलों आन तियाल बाहकोबी जोवांई आखेह. पोयराल कोअ् हादीन बोहाव्यो. फेलो पोयरो आखे का आरेक मामां काम–काज कांय वे ता मां डेडीअ वरतायु केअतां काय बी काम मान आपा. मामांह आख्यो का आरेक जवांई काजे–कामे ता बाठेज होपाले हाय पेंन इकूकडें–बोकडे तेबी चारजे. पेन इयानबी कांही जाईन चारोह, गाँवु हिवुम ली जाईन तेबी चारजे. आन वांअती वेले ऐपला ओखडांम कूकडें उंबकी दीन तिया गालाम हूवि रेजे. फेलो हांती वेगर्योकूक्के चारी लालो आन वेली पे मांडा वाट हेअतो बोही रीयो. आखदीह हुदी रखडीन शेवडी खूब पुरावो वेहे हाती केड तीअन इतवूतो जोती रेहे. तोतामुंज फेली पोयरी मांडो लीन आवेहे. तो ऐहकी विचारे, कागोवारी चाकरीम कांवी हारोंज रादयो वेरीअ ऐक्का हेहे ताउं ता फोली मांडो यान कूकडां खेचकां भाजी, तिया तो, मोत्येंज मोय पाडतेंह, आग्ली रात–फासलां–चालां टेकी आन फासली रात आगलाँ चालांन टेकी. तिया ऐठाने जमीन बी होरकां लागी रातीअ बी दीह देखायां टेक्यो आन दिहु बी चाँद, आज काय काल काय ऐहकीं दिह काडां टेक्यो, फेलो आगली रात आगलीं चाले न फाचली रात फांसलां मध्यम रातीअ उनो उनो बाफ ठोकती होना ढालीम मांडो आवेह जुगुपने आने हांती तो खायनेहूवी जाहे. फेलो फोली मांडा आन कूकडां खेचकां भाजील आकाश मार्गुम उडावी देहे. रोददीण कूकडों खयकां लाजी आन फोळीमांडो हीअन तियाल रोग चोळी जाहे. बासताहां हांती तो साती मोल काडीन बीलाक्यो वाघ बनावेहे, वासताहाँ बीलाड्यो वांग बोनाव्यो णाती फेलो कूंणबी आखेहे का मान काहा गुंथी टाक्यो(मान काहा बनाव्यां) पोयरो आखे का तो सारका गरज काम हाय, आंय आखु तेहडीतो केरुला. बासताहाँ हाती फेलो पोयरो हीवारामु गीयो वाग खेतो. तियाल उडलावीउडलावीन मारो चालू

टेक्यो का आरीक रानी माँ बी ओतो मोडों राज पाठ आथो मिलकत आथी आँच मां तुनूम जा हाँय आन हांती वतुनूम जा राजी विया.

बासताहं फेलो हांती कोडा वाळगांम गियो आन हारो हीन कोडो होदयो आन कोळापे बोहीन तियां वतुनूम निगीं पोड्यो. चालतां-चालतां बासताहाँ विजळी बंध तोळते नीगीं जातेहं. बासताहाँ तिया दिढु मदया रातील तिया वतुनूम पोचतेर.

बासताहाँ बार पक डेंगारो तोरतीय ठोकी देढो ता बार मोजला मेहल(ओवाली) बोनी गीयी. बासताहाँ आखाय गीयो का तियां ढोर-वासली - बाठी मिलकत जेहकीं आथी तेहकींज आवी गीयी. आन हातीं कूकअ आरी बाठे माहे झाळेबोहां जागो होदते फिरां लाग्ये. पेन तियांहांन ता ते ओवालीज नजुर पोडे. बाठे विचार कअतें वी गिये. आन हांती ते वेगरीपे. बारापाडा गावु लोक हेरां वोल्या बाठा आमीं राजाल मानां लाग्यात गावु वाला आपे आन राजा तियाहांत आपे. केतां केतां राजपाठ हारकीं चालांन लाग्यों आन पोयरो आखे का आरेक रानी मां बी याहकी हाय तियुल बी इहींज हादी लेजी. आन हातीं याहकील हादावां कागलो टाक्यो. काकलो मिलतांज याहकी खोकलो वोलती आवी गीयी. आन् हांती बादे ऐकातर वीअन खाहल पिहले न मोज्या केअतले.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

राणी इम्ब्रावती

एक राजा होता. त्याच्या राणी आणि मुलां बरोबर तो सुखी होता. संध्याकाळच्या जेवणासाठी ते सर्व एकत्र बसलेंले असताना राणी राजाला म्हणाली, 'महाराज, आपल्याकडे भरपूर संपत्ती आहे. बारा बैलगाड्या, धान्य, जनावरे आणि साधन संपत्ती आहे. कोणत्याच प्रकारची आपल्याला टंचाई नाही.

राजाने विचार केला की, एवढे धान्य माझ्या घरात असताना प्रजा का भुकेने मरत आहे. त्याने आपले धान्य प्रजेला वाटून देण्याचा निर्णय केला. त्याने धान्य बारागावात प्रत्येक कुटुंबाला दहा किलो प्रमाणे वाटून दिले. गावातील सर्व माणसांनी धान्य नेले. राजाला वाटले की प्रजा आता सुखी होईल.

त्यानंतर थोड्याच दिवसात राज्यात मोठा दुष्काळ पडला. राजाही गरीब झाला. राजालाही रोजचे जेवण मिळणे अवघड झाले. त्यामुळे राजाची अवस्था मरणप्रायः झाली. राणी विचार केला की आपल्याकडे जे काही होते ते राजाने सर्वांना वाटून दिले. आता राजाची तब्बेत खराब आहे. हे संकट कसे टळेल? थोड्याच दिवसात राजा मरण पावला. राजाच्या मृत्युयात्रेत सुद्धा कोणीही आले नाही. राणीला खूप राग आला. शेवटी कोणाचीच साथ मिळाली नाही. तेव्हा राणीने राजपुत्राला सांगितले, 'बेटा घे कुऱ्हाड, जंगलातील लाकडे तोडून आण.' मुलाने जंगलात जाऊन लाकडे तोडून आणली. दोघे मिळून राजाचे प्रेत उचलू लागले. परंतु शरीर जागेवरुन किंचीतही हलत नव्हते. ते दोघे

उचलून थकले. राणी विचारात पडली. राजा तर नाहीये तर ह्या घराचे आपण काय करायचे. त्यांच्याशिवाय राज्यही काय कामाचे. त्यांनी घराच्या चोहीकडे लाकडे ठेवली. गुरांचे दोर सोडून त्यांना जंगलात पाठवून दिले. घराचे दार बंद करुन घराला पेटवून दिले. घराबाहेर बसुन तीन दिवस रडत बसले. घर पेटतांना गावातील माणसे पहात होती. पण कोणीही जवळ आले नाही.

त्या दोघांना आता जगायला कोणताच आधार राहीला नव्हता. राणी व राजपुत्राने जंगलाची वाट धरली. वस्ती पासून दूर ते दाट जंगलात गेले. मुलगा म्हणाला, 'आई आता जगायला कोणताच आधार राहीलेला नाही. तुमच्या एखाद्या नातेवाईकाईका कडे जाऊ या.' राणी म्हणाली, 'बेटा तुझा मामा आहे. पण या जंगलातून जाणे खुप कठीण आहे.' ते दोघे हळूहळू पुढे चालु लागली. जंगलात विविध रानटी पशुपक्षांचा आवाज ऐकू देत होता. जंगलातील दाट झाडी पुढे जायला हिंमत देत नव्हती. त्यावेळी राजपुत्राला परसाकडेला लागली. त्याने आईला सांगितले व एकटाच परसाकडेला जंगलात गेला. आई वाट पाहून थकली. दिवस मावळला पण राजपुत्र काही आला नाही. राणी वेडीपीसी झाली. रडत रडत मुलाला हाक मारु लागली. सगळीकडे फिरून थकली पण मुलाचा काही पत्ता लागला नाही. तिला वाटले की आपल्या मुलाला जंगली जनावरांनी मारुन खाल्ले असेल. तिचा तो एकुलता एक मुलगा होता. ती विचार करत एका झाडा खाली उभी राहून रडत होती. जशी उभी होती तशीच कितीतरी दिवस उभी राहिली. तिच्या पायावर उधई चढू लागली. तिचे सर्व शरीरावर वारुळ झाले. तिचा रडण्याचा आवाज बारीक झाला. मुलगा मधमाशीचे रुप घेऊन ऊडत फिरु लागला. फिरता फिरता त्या झाडावर येऊन बसला. आणि विचार करु लागला. माझ्या आईला रानटी जनावरांनी मारुन टाकले असावे. त्याने माणसाचे रुप घेतले. त्याला माणसाचा बारीक आवाज आला. त्याने इकडे तिकडे पाहीले. तो त्या वारुळाजवळ गेला. त्यातुन बारीक आवाज येत होता. त्याने वारुळाला लाथ मारली. त्याला तिच्या आईची वेणी दिसली. वेणी धरुन त्याने आईला ओढून काढली. राणी म्हणाली, 'माझ्या मुला, तुझी मी किती दिवसांपासून वाट पहात होते. मुलगा म्हणाला, जे झाले ते झाले आता हे सांग की मामाचे घर किती दुर आहे ? व दोघेही चालत चालू लागले.

वाटेत दाट जंगलात त्यांना अतोनात कष्ट होत होते. ते दोघे हे सर्व सहन करीत पुढे जात होते. मुलगा म्हणाला, 'अजून किती दूर आहे. आपण किती चालायचे ?' आई म्हणाली, 'हे पुढे जे गाव दिसत आहे, त्यात पुढचे घर तुझ्या मामाचे आहे.' मुलगा म्हणाला, 'आता तु एकटी जा, मी पाणी पिऊन येतो.'' गावा शेजारीच विहीर होती. तो विहीरीवर जाऊन बसला. तो चालून चालून खुप थकला होता. एवढ्या दिवसाच्या थकव्याने त्याचे शरीर सडले होते. शरीरातून रक्त निघत होते. तो तिथे बसला असताना मामाची मुलगी इम्ब्रावती हातात दोर, आणि बादली घेऊन आली. तिने बादलीत पाणी काढले. मडके भरले. आणि मडके घेऊन ती जाऊ लागली. तो मुलगा म्हणाला, 'मला पाणी पाजले असते तर काय झाले असते' ती म्हणाली, 'मी माझ्या बापालाही एक लोटा पाणी देत नाही. तुला कसे देऊ?' मुलगा म्हणाला, 'तु जर पाणी दिले नाहीस तर मी

विहीरीत उडी घेऊन माझी तहान भागवीन. हे ऐकून मुलगी घाबरली. हा घाणेरडा विहीरीत पडला तर विहीरीतल्या पाणी घाण होईल. ती ओरडून सांगू लागली, ''पाणी पाजते पण विहीरीत उडी मारू नको.'' तिने राजकुमाराला पाणी पाजले, आणि ती चालू लागली. मुलगा म्हणाला, 'मला आंघोळ करण्यासाठी पाणी दे नाहीतर विहीरात उडी मारीन. मुलगी त्याला शिव्या देऊ लागली. शेवटी मुलगा जे सांगेल तसे तिला करावे लागले. मुलीने घराची वाट धरली. तेव्हा तो म्हणाला, 'मला कडेवर बसव नाही तर मी विहीरीत उडी घेईन.'' मुलीने त्याला कडेवर बसविले आणि चालु लागली. ती जात असताना त्याने परत काहीतरी मागितले. ती पुढे न जाता परत मागे आली. तिला त्या मुलाचा अतिशय राग आला. ती त्याला शिव्या देऊ लागली. तिने मुलाला कडेवरुन फेकून दिले. आणि घराची वाट धरली. कडेवरुन फेकले म्हणून त्या मुलाला राग आला. परत तिने त्या मुलाला उचलून फेकले तर तो दुर एका हरभऱ्याच्या शेतात जाऊन पडला. तिथेच बसल्या बसल्या रडू लागला. त्याला एवढा राग आला की त्याने जांघ चिरून काळा घोडा काढला. पागोठी बांधली. पायात घुंघरु बांधले, घोड्यावर कुदून बसला. घोडा विजे सारखा धाऊ लागला. तो सरळ मामाच्या घरी जाऊन थांबला. मामा म्हणाला, 'या जावई राजा या' मुलगी मनात म्हणाली, 'अनोळखी असूनही आपले वडिल त्याला जावई म्हणून बोलतात? मुलीने त्याला प्यायला पाणी दिले. मुलगा म्हणाला, 'मी कोणाचे पाणी पीत नाही, आणि कोणाच्या घरी बसत नाही.'' परत घोड्यावर बसून तो त्या विहीरीवर गेला. आणि तो घोडा लवपून दिला. मध बनून केळीच्या झाडावर बसला. त्याच ठिकाणी इम्ब्रावती पाणी भरायला गेली. तिने मडके विहीरीवर ठेवून मध पाहू लागली. इकडे तिकडे पाहिले. तिची नजर केळीच्या झाडावर गेली. लांब काठी घेऊन ती मध पाडू लागली. वरुन मधाचा रस पडू लागला. तिने तो उचलून चाटून घेतला. तेव्हा खारट, लघवी सारखी चव तिला लागली. परत पाडून चाटून खाऊ लागली. तेव्हाही तिला लघवी सारखी चव वाटली. तेव्हा शिव्या देत ती म्हणाली ''जेव्हा माझे आई-वडील मध आणतात तेव्हा ते किती गोड लागते आणि मी मध गोळा केला तर त्याची चव कशी? ती पाणी घेऊन घरी गेली. पाणी मडक्यात टाकून दिले. तो मुलगा पुढे उभा होता तो तिला दिसला.

मुलीच्या वडीलांनी त्याला घरकाम, बैल-शेळ्या, म्हैस चारण्यासीठी ठेवून घेतला. रोज गुरे गावाबाहेर चारून संध्याकाळी तो घरी येऊन गोठ्यात गुरे बांधत असे. त्याला रहायला एक घर दिले होते. एक दिवस तो त्या घरात आराम करीत बसला होता. दिवसभर फिरल्यामुळे त्याला खुप भूक लागली होती. जेवणाची वाट पहात तो बसला होता. इम्ब्रावती मोरदानचे बुचाची भाकर, कोंबडीच्या विष्टाची भाजी घेऊन आली. ते जेवण पाहून त्याची भुक मेली. रोज त्याच प्रकारचे जेवण त्याला मिळू लागले. हे पाहून मुलगा नाराज झाला. एक दिवशी तो जंगलात गाई चारायला गेला असताना त्याने पाहिले की कोंबडीच्या मागे कोंबडा पळत होता. तेव्हा त्याने छातीतून मळ काढून बिबळ्या वाघ तयार केला. राजकुमाराच्या सांगण्यावरून वाघाने कोंबड्याला धरले. मुलगा जोरजोरात ओरडू लागला. त्या मुलाचा आवाज एकून मामा हातात काठी घेऊन आला. त्याच्यामागे मामी धावली. मामीच्या मागे इम्ब्रावती धावली. इम्ब्रावतीने त्या मुलाला खुप धोपटले.

तो रडू लागला. झोळी बांधून ते दोघे उचलून घेऊन येत होते. रस्त्यात इम्ब्रावती थकली. तिने झोळी खाली फेकून दिली. मुलगा रागारागाने कोंबड्याचे दोन पाय घेऊन घरी आला. तो विचार करीत बसला आज कोंबड्याचे जेवण मिळणार आहे. तो जेवणाची वाट पाहत बसला होता. इम्ब्रावतीने त्याच्यासाठी जेवण आणले. त्याने उघडून जेवण पाहिले. त्याला रोज मिळते तेच जेवण होते. सकाळीच उठून बकऱ्या चारायला गेला. त्याने छातीचा मळ काढून वाघ तयार केला. मोठ्या बोकडाला वाघाने पकडले. त्या दिवशी मटनाचे जेवण होते. तो जेवणाची वाट पहात बसला होता. इम्ब्रावती पूर्वीचेच जेवण तयार करून घेऊन आली. त्याने बुचाच्या भाकऱ्या आणि कोंबडीची विष्टा आकाशात उडवून दिली. आणि अर्ध्या रात्री सोन्याच्या थाळीत मटन भाकऱ्याचे जेवण आले. ते जेवून तो झोपला. हा प्रकार इम्ब्रावतीने पाहुन घेतला. तिने विचार केला की जे जेवण आम्ही खातो तेच जेवण त्याला द्यायचे.

त्या दिवसापासून मुलगा आणि इम्ब्रावतीचे प्रेमसंबंध झाले. हळूहळू ते एकमेकाच्या जवळ येऊ लागले. मामाने त्यांचे लग्न लावून दिले. मुलगा विचार करु लागला. आमचे राज्य, घर होते. मला माझे राज्य परत पाहिजे. इम्ब्रावतीला स्वतःविषयी सर्व सांगितले. इम्ब्रावतीने त्याच्या विचाराला दुजोरा दिला. मुलगा घोड्याच्या तबेल्यात गेला. त्याने चांगली घोडी घेतली. घोडीवर बसून ते दोघे त्याच्या राज्यात गेले.

आपल्या राज्यात जाऊन बारापेरी काठी ठोकून दिली. बारा मजली हवेली तयार झाली. त्यांची मिळकत व जनावरे परत मिळाले. सकाळी सर्व माणसे पाहु लागली. जेथे आधी उजाड जागा होती. त्या जागेवर मोठा बंगला दिसत होता. सर्व लोक आश्चर्य करु लागले. गावातील माणसेही त्याला साथ देऊ लागली आणि चांगला व्यवहार करु लागली. त्याने तिच्या आईलाही त्या राज्यात परत आणले. त्याचे राज्य फारच चांगले चालू लागले. अशा प्रकारे इम्ब्रावती आणि राजा सुखात नांदु लागले.

भाषा : **पावरी**

आदिवासी माणहन जीवन

भारतो माय ओलग ओलग जाति–जमातीन माणहे सेताहा. भारतोमाय खुब ओहला पसरी रोइला आदिवासीन माणहन बाती बातीन रोयेणेन स्थानक सेहे. तिंदरी आख्खा आदिवासी समाजन स्वतंत्र समाजन रचना देख्खायतलो. भारतो मायला आदिवासीन विचार कोरता तिंदरो ओलग ओलग समुह गट देख्खायतला, आख्खा आदिवासीन समुह गटोन सामाजिक अेने रूढी परंपरा रीति रिवाज पोयहा कमावणेन पद्धति इनाम ओलग देख्खायतलो. भागो भागोमाय तिंदरो जातेन समुह ओलग नावन उलख्खतला.

आदिवासीन जीवन यं जास्तीकरीन जंगल पर्यावरणहाते ख्खुप आहनो नातो रोयतलो. जमीन, जंगल पाणी या आदिवासीन जीवणेन गरजा सेहे. च्याचेन डुंगर, जंगल पर्यावरणमायले भांगाडला. तिंदरो पेलीज रूढीहाते च्या रोयतला. तेनी रूढी हातेज तिंदरू ठसु उंमटलु देख्खायतलु ओतरोज नी के डुंगर जंगलोमाय पर्यावरण हाते तिंदरो स्वतंत्र आदिवासी संस्कृती जपीन मेलो से डुंगर बारीमाय रोयतला तोह तिंदरो दुहरा सपाटी भागोमायलाहाते कमी संबंध आवतलो. तोहं तिंदरो जीवन ओलगुज देख्खायतलो.

आदिवासीन संस्कृतिन ढेव आजबी होजकरीन से पुण एक विसाव्या वोरहोख्खेर वाटचाल कंनख्खेर ची काणी हारकी लागहे. थुडाक वोरहोन भी आरतायहे. यो कोयता नी आवतलो.

भाषा

कांह्राबी समाजम जी बोलीभाषा, आपणा दाडीन जीवनम भाषा हातेज आपण हकमेकान हाते बुलतला. आपू जणायताज ऐकेक माणुह अलग भाषेम बुलता आवला. आपना आई बाबानजे जी भाषा जणायताज आवली. पुया जेहे मोटा ओयता जातला. तेहे अनुकरण करीन बुलता आवतला. भाषा हातेज ऐकमेकान संबंध कोरतला. अेने ओलग ओलग विचार कोरतला. जी भाषा आपु बुलतला चीज भाषाहाज आपणी मातृभाषा सेहे. जी दुहरान भाषा हिकतला, चीज व्यवहारोन भाषा रोयतली, भाषा यी दर दहा मैलपर भाषा बदलती रोयतली. तोहलीज यी आदिवासीभाषा माय दोह पंधरा मैलपर भिह्रओने पावरा समाजन भाषाम शब्दनी बदलता च्यज शब्द ऐने च्यज वाक्य ऐक अलगुज ताल अेने चालमाय कोइतला अेने बुलतला. पावरा जातीन पावरी भाषा तेहे देख्खणेहे हारकीज रोयतली. पुण जेहे जेहे हातपुडामाय जातला तेहे तेहे इनीभाषान लय बदलतलु देख्खयतलु. अेने बुनेवेले मुख्खोपर हावभावोमाय फरेक देख्खायतलु. ची

डोह ते पंधरा मैल अंतरोपर थुडाक शब्दोन फरक देखायतलु. अेने ओलग तो तराज अंतरोपर वाक्यन उच्चारन फरक देखायतलु. अेने ओलग जाताज नवीनच भिलोरी भाषाण उगम आयतलुं देखायतलु. तिना भागोमायली भाषाहान ओलग नावन उलखतला.

आर्थिक जीवन

माणहन पोयहान ढुंधु च्या रोयतला तिना भागोमाय पर्यावरणन अनुरूप ओहलो देखायतलो के ओन, लुगडा अेने रोयणेन या जीवणेन गरजा [illegible] पर्यावरणोमाय च्य जुडतलो तिनी संपतीमाय च्या भागतला तिंदरो परिस्थिति पर च्या वोयहान कामच्या कोरतला. जंगलोमायला झाडे, फोले, [illegible] हुदोणु अेने वेचणु जनवेर पांलनु, खेतेकंनु, कांलीबी मजुरी कंनु ओहलो देखायतलों. तिनामायजे आजेन तिंदरो पोयहान कामन विकास ओयलु से.

खेडायल्ला माणहेन आप आपणा गरजा ऐकमेकान मदतोम भागाडता [illegible]. तिनाम शेतकरी यु पोयहामाय मुख्खी से. खेते अेने खेतन संबधाम [illegible] गरजा होवकार भागाडतलु अेने होवकारन गरजा शेतकरी पुरो [illegible]. यं पेलदे खोज रुढीनुसार खेडापल्ला पोयहान व्यवहार ओयतो [illegible]. तोहं एवी खेडापल्लु बदल बांजारोम लेणदेणन ओयतलों. यं आदिवासीमाय पोयहान व्यवहारोम स्वरुप ओलग ओलग ओतु अेने सेहे.

आदिवासी जीवन डुंगर जंगलोन संपत्ति पर माधारोम रोयतला. तिंदरी [illegible] कामोमाय पर्यावरण ठसू देखायतलु. जीवन गरजा भागावणेन करो [illegible] खुब महेनत कंनू ओयतलो, आपणा मुडका तुडका गरजा भागावणेन [illegible] तिंदरो आयुष खर्च ओयतलो. तेवी तिंदरो जीवन भागतलो, आजबी आदिवासी पोयहान व्यवहारोम आदिम रुपमाय देखायतलो.

आदिवासी अर्थव्यवस्थान खाच अलग बातीन सेहेके तिंदरा संसारोम

लागाकारो दिहादेहन समान च्या स्वोताहा कोरतला. खेतन कामह लागणारो समान तियार कंनु, हुपडी, घरन करी नवल्या तियार कनुं घरह लागणारा लाकडा तासणू, वाहव्यान ओलग ओलग समान तियार कनुं. कादवन भासने तियार कनुं ओहला ओलग ओलग काममाय च्या तरबेज रोयतला. तोहलाज तेल गरज भागावणेन करी च्या डुल्यान तेल पावणु, धरोह लागीन मुकली जागे रिंगणा, वाल, लोहण, डुगंल्या, मिरचा लागावणु. ओहला दाडीने खणोमाय लागणारो फलबाजी खोताहा कोरतला स्वोताहा मुंडीपल्ला जुटा कांतुनू, हुतार, कुंभारण, मिस्तरीण, तेली नावयन ओहला कामोमाय च्या तरबेज रोयतला. तोहलाज सालदारन कामेजी च्या कोरतला. दुर्गम डुंगरोम बारी दरीम अहो चेटा अंतरोपर तिंदरा खुपड्या रोमतला. लुडान आथ्यारे लुगडा लता ओला समानकरी तिनुहु बारथे बाजरोमां जाणु ओयतलो. ओहला समान बीच्या वरहन एकवारी लावतला स्वोताहा पूरा कोरतला. दुर्गम डुंगर पट्टीम च्या अंजुबी टिकीन सेहे.

आदिवासी माणहन आर्थिक कामन आढावुं लेदले तिंदरू स्वोतान मालमतु अेने जंगलोन मालमतु अेहे दुय बतीन पोडतला. स्वोतान मालमत्तामाय जमीन इ महत्वान से. जंगलन मालमत्तु इनाम गावन बारथ पडीत जमीनीपर फोलवो झाड रोयतलो. या गावन गोवांढी माना रोयतलु. ओहली जमानीपर नाचडा चानुं, कादमुले, फोल, हुदणु ओहलो आर्थिक पोयहान काम चालतलो पुण ऐवी डुंगर पट्टीमाय जमीन वनखाते ताब्रामाय लेदलो. तिनापर गोवाधी मालकी कमी ओयतो जातलो. तोह स्वोतान मालमचापर इना भागोमाय थुडीज जागा देखायतली. स्वोतान मालमतापर घर, खेत, जमीन, पाल्ला जनावरे, दागदागीनो ओहलो मुडायतलो, आहली मालमत्ता कुंटुंबान महेनतन मिलवतला तिंदरो जीवन खुब कष्टान रोयतलो.

आदिवासीन जात पंचायत

भारतोमाय ओलग ओलग जाति जमातीन समाजन ठेव अवलोकन कोरतला ओहलो देखायतलो के ओलग ओलग जाति जमातीन समाज पंचायत जातपंचायत रोयतली ओहली समाज पंचायत माय तिना तिना जमातीमाय खुब महत्वान स्थान रोयतलो. ओतरो निमदे के या पंचायत तिना समाजन बांधनी अेने रसनान मुख्यकण समजायतलो. इनी पंचायती पर ओलग ओलग जाति जमातीन अस्तीत्व तोहलोज ओलगुजपणामय तिंदरू बरोसुं रोयतलुं. ओहला पंचायतीम आर्थिक तोहलाज सांस्कृतिक कामण विभागणी कल्ली देखायतली. तिनाम आखा समाजन सामजिक किंमत खुब महत्वान रोयतली. तोहं समाजन ऐक जुटन भावना देखायतली.

आदिवासी समाजन रचना अेने समाज पद्धतिमाय ओहलो देखायतलो के या आदिवासी जातीन खुप ओलग ओलग गटन विभागला सेंहे. तिना तिना

गटन दिहदिहन समाजन व्यवहार तोहलाज समाजन प्रथा होजकुरीन पार पाउतला आवहे इनांकरी तिंदरो थुडक समाजन नीती नियमन होजकरीन अमलबजावणी तिना तिना समाज गटन रोयतला. तिनांकरी समाजन माणहद जानता नी आवतलो. आख्खा आदिवासी समुदमाय ध्येय धोरणे नीती नियम धार्मिक तोहलाज रुढीन कामोमाय फरक देख्खायतलो. इनाज कारणोमाय आख्खा आदिवासीन गटन स्वतंत्र ओहलो ख्वास मुख्ख देख्खायतलो. दुहरा गटोदेख्खा स्वोतान ओहलो तिंदरी सामाजिक गुण रोयतलो. तिनाकरी आख्खा आदिवासी गटन ऐक ओलगज स्वतंत्र ओहलो समाजन रचना देख्खणेम आवतलो. आदिवासी पाडामाय स्वोतांन शासन पद्धतिमांय आख्खां गटन समाजन काम अेने रीति रिवाजन स्वरूपमाय प्रतिबिंबीत ओयतू रोयतलू. ओहला पाडाम, गावोमाय स्वोतान शासन थूडूक फरक गावगावोमाय देख्खायतलू. तोहलोज पावरा माणहन समाजन संघटनबी उपल्ली बातीन गावगावोम देख्खायतलो. तिंदरो समाजन संघटन ऐक संघ अेने मंजबुत ओहलो देख्खायतलो.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

आदिवासी लोकजीवन

भारतात विविध जाती-जमातींची विपुलता आढळते. भारत अनेकविध आदिवासी जनजातींचे निवासस्थान आहे. त्या प्रत्येक समाज घटकांची स्वतंत्र समाज रचना आढळते. प्रत्येक आदिवासी समुहाची सामाजिक व सांस्कृतिक ठेवण, धार्मिक विधी, रुढी, परंपरा रीतिरिवाज, अर्थोत्पादक पद्धती यांत विविधता आढळते. प्रदेशानुसार त्यांचा जातीसमुह त्या प्रदेशाच्या नावाने ओळखला जातो.

आदिवासीचे जंगल पर्यावरणाशी अतूट असे नाते असते. जमीन, जंगल, पाणी या आदिवासींच्या मुळभूत गरजा आहे. त्या तेथील पहाडी जंगल पर्यावरणातून भागवल्या जातात. त्यांच्या आदिम संस्कृतीवर ते रहात असलेल्या पर्यावरणाचा खोल ठसा उमटलेला दिसतो. इतकेच नव्हे तर पहाडी जंगलमय पर्यावरणामुळे त्याच्या स्वतंत्र आदिवासी संस्कृतीच्या ठेव्याची जपवणूक झालेली आहे. पर्वतीय पर्यावरणामुळे बाह्य मैदानी भागाशी त्यांचा कमी संपर्क येत असल्यामुळे त्यांची जीवन प्रणाली आगळी वेगळी अशी आढळते.

आदिवासी संस्कतीचा ठेवा आजही सुरक्षित आहे. परंतु एकविसाव्या शतकाकडे वाटचाल करतांना तो दंतकथे सारखा भासतो. कालांतराने लोपही पावेल.

भाषा

कोणत्याही समाजात आपल्या दैनंदिन जीवनात भाषेद्वारा आपण एकमेकांशी संवाद साधत असतो. जन्मतः प्रत्येक व्यक्ति विशिष्ट भाषेच्या संकुलातील असते.

आपल्या आई वडिलांची भाषा जन्माला आलेली मुल वाढत्या वयाबरोबर अनुकरण करुन आत्मसात करतात. भाषेद्वारे आपण एकमेकांशी संपर्क साधतो. विचारांचे आदान प्रदान करतो. जी भाषा आपण बोलतो त्या भाषेलाच मातृभाषा असे म्हणतात. जी दुसरी भाषा शिकतो ती व्यवहारीक भाषा असते. भाषा ही दर दहा मैलावर बदलत असते. तसे या आदिवासीमध्ये दहा ते पंधरा मैलावर भिल्ल व पावरा जमातीतील भाषेचा शब्द न बदलता तोच शब्द किंवा तेच वाक्य एका विशिष्ट तालाने किंवा लयबद्ध रीतिने बोलले जाते. पावरा जमातीची पावरी भाषा शक्य तो सगळीकडे सारखीच आहे. पण जसजसे सातपुडाकडे जावे, तसतसे ह्या भाषेचा लय बदलताना आढळतो व बोलतांना चेहऱ्यावरील हावभावतही फरक आढळतो. भिल्ल जमातीतील भिलोरी भाषेत मात्र अंतरा अंतरावर बदल होतांना आढळतो. शक्य तो १० ते १५ मैलांच्या अंतरावर काही शब्दात फरक आढळतो. तर पुढील तेवढ्याच अंतरावर वाक्य उच्चारण्यात फरक आढळतो. तर पुढे मात्र नवीनच भिलोरी भाषेचा उगम होताना आढळतो. त्या प्रांतानुसार भाषांनाही विविध नावाने ओळखले जाते.

आर्थिक जीवन

व्यक्तींचे आर्थिक व्यवसाय ते राहत असलेल्या पर्यावरणास अनुसरुन असे आढळते. अन्न, वस्त्र व निवारा या मुलभूत गरजा त्याच्या पर्यावरणातील उपलब्ध साधन संपदेमधून तो भागवीत असतो. त्यांच्या प्राथमिक स्तरावरील आर्थिक कार्याचा स्वरुप पहाता त्यात जंगलातील कंदमुळे, फळे, गोळा करणे, पशुपालन करणे, शेती करणे, मजूरी करणे इ. मोडतात. त्यातूनच आजच्या त्याच्या आर्थिक कार्याचा विकास झालेला आहे.

खेड्यातील लोक आपआपल्या गरजा एकमेकांच्या सहकार्याने भागवीत असतात. त्यात शेतकरी खेड्यातीलं अर्थव्यवस्थेचा मुख्य कणा असतो. शेती व शेतीशी संबंधित शेतकऱ्यांच्या गरजा बलुतेदार भागवीत असतात. तर बलुतेदारच्या निर्वाहाचा गरजा शेतकरी पूर्ण करतो. परंपरागत रुढीनुसार खेड्यातील आर्थिक व्यवहार होत असतात. अलीकडे मात्र वरील ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत आमूलाग्र बदल होत आहेत. त्यामुळे अलिकडच्या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचे स्वरुप नागरी बाजाराभिमुख होत आहे. या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा तुलनेत आदिवासी अर्थव्यवस्था सर्वस्वी वेगळ्या स्वरुपाची होती व आहे.

भारतातील आदिम जनजातीचे जीवन पूर्णतः पर्वतीय जंगलमय संपदेवर अवलंबून असते. त्याच्या आर्थिक कार्यावर तेथील पर्यावरणाचा खोल ठसा उमटलेला आढळतो. चरितार्थाच्या गरजा भागविण्यासाठी त्यांना खुप काबाडकष्ट करावे लागतात. प्रसंगी संघर्षही करावा लागतो. आपल्या तुटपुंज गरजा भागविण्यासाठी त्यांच्या आयुष्याचा अधिकांश भाग खर्च होतो. तेव्हा कुठे त्यांच्या प्राथमिक गरजा जेमतेम भागतात. आजही आदिवासी अर्थव्यवस्था आदिम स्वरुपाची आढळते.

आदिवासी अर्थव्यवस्थेचे खास वैशिष्ट असे आहे की आदिवासी त्यांच्या

संसारात लागणाऱ्या दैनंदिन वस्तूंची पूर्तताः स्वतः करीत असतो. शेतीची अवजारे तयार करणे, झोपडी-घरासाठी कौले तयार करणे, झोपडीसाठी लागणारे लाकुड तासणे, बांबू पासून विविध वस्तु तयार करणे, मातीपासून भांडे तयार करणे, आदि विविध कामांत तो पारंगत असतो. तसेच तेलाची गरज भागविण्यासाठी तो टोळंबी महू फळाचे तेल पिळतो. घरा लगतच्या मोकळ्या जागेत कांदे, लसून, मिरच्या लावून रोजच्या आहारातील गरजांची पूर्तता स्वतःच करतो. सुतार काम, कुंभार काम, गवंडी, तेली, न्हावी आदिच्या कामात तो तरबेज असतो. तसेच बलुतेदारची कामे पण त्यास करावी लागतात. दुर्गम पर्वतीय दऱ्याखोऱ्यात पुष्कळ अंतरावर त्यांच्या झोपड्या असतात. लोखंडी अवजारे, कपडेलत्ते आदि वस्तूंसाठी फक्त त्यास बाहेर पडावे लागते. अशा वस्तूपण वर्षाकाठी एकदा आणतो. साहजिकच आदिवासींची अर्थव्यवस्था जवळ जवळ स्वयंपूर्ण अशी असते. दुर्गम विस्तारात ती अद्यापही टिकून आहे.

आदिवासी लोकांच्या आर्थिक कार्यांचा आढावा घेता त्यांची मालमत्ता स्थावर मालमत्ता व जंगल मालमत्ता अशा दोन विभागात मोडू शकते. जंगल मालमत्तेत जमीन महत्वाची आहे. यात पाड्या बाहेरील सामुहिक जमिनीवर असलेल्या फळ झाडावर पाड्यातील लोकांची सामुदायिक मालकी असते. अशा जमिनीवर गुरे चारणे, कंदमुळे फळे गोळा करणे आदि आर्थिक कार्य चालते. परंतु अलिकडे पर्वतीय पट्टीतील जमीन वनखात्याने ताब्यात घेतल्याने त्यावरील सामूहिक मालकी कमी होत आहे. म्हणून अशी जंगल मालमत्ता या परीसरात क्वचितच आढळते. स्थावर मालमत्तेत घर, शेतजमीन, पाळीव पशुपक्षी, दागदागिने इ. मोडतात. अशी मालमत्ता कुटुंबाच्या परिश्रमातून मिळवली जाते.

आदिवासी जात पंचायती

भारतातील निरनिराळ्या जाती जमातीच्या सामाजिक ठेवणीचे अवलोकन करताना असे आढळते की निरनिराळ्या जाती जमातीत समाज पंचायती, जातपंचायती असतात. अशा पंचायतींना त्या त्या जमातीत महत्वपूर्ण स्थान असते. इतकेच नव्हे तर या पंचायती त्या समाज बांधणीचा किंवा रचनेचा मुख्य कणा समजला जातो. या पंचायतींवरच निरनिराळ्या जाती जमातींचे अस्तित्व तसेच वेगळपणा अवलंबून असतो. अशा पंचायतीत आर्थिक आणि सांस्कृतिक कामाची विभागणी केलेली आढळते. त्यात सार्वजनिक सामाजिक मुल्यांना अधिक महत्व असते. म्हणूनच समाजात ऐक्याची भावना आढळते.

आदिवासींच्या सामाजिक रचनेचे किंवा समाज पद्धतीचे अवलोकन करता असे आढळते कि आदिवासी जमाती अनेक वेगवेगळ्या समुहात विभागल्या आहेत. विविध समुहातील दैनंदिन सामाजिक व्यवहार तसेच सामाजिक प्रथा सुरळीतपणे पार पाडण्यासाठी त्यांचे काही सामाजिक नीती नियम ठरलेले असतात. साधारणतः या नीतीनियमांची काटेकोरपणे अंमलबजावणी प्रत्येक समुहात असते. त्यामुळे समाज [illegible] पर्यायाने समुहावर नियंत्रण ठेवता येते. या नियंत्रणाद्वारे ते आदिवासी समुह एक

संघ बनतात. त्यातूनच समुहात एक्य प्रस्थापित झालेले असते. या ऐक्यावर समुहाचे अस्तित्व अवलंबून असते. याची जाणीव सर्वसामान्य सदस्यांनाही असते. त्याच कारणाने निर्धारित केलेल्या सामाजिक बंधनाच्या पलिकडे समुहातील सदस्य वागत नाहीत. प्रत्येक आदिवासी समुहातील ध्येय धोरणे, नीतिनियम त्यांच्या धार्मिक तसेच सांस्कृतिक कार्यक्रमात आढळून येतात. याच कारणाने प्रत्येक आदिवासी समुहाचा स्वतंत्र चेहरा असतो. दुसऱ्या समुहापेक्षा स्वतंत्र अशी त्याची सामाजिक गुणवैशिष्टे आणि समाजशैली प्रत्ययास येते. प्रत्येक समुहातील प्रशासन थोड्याफार फरकाने गावगाड्याच्या स्वरुपात आढळते. त्यामुळे त्यांचे सामाजिक संघटन एक संघ व मजबुत असे आढळते.

भाषा : राठवी

दादाहनी जगे बोनेह पेणवा जाय

गुजरातना उगमना विहतारना वडोदरा जील्लाना छोटाउदापोर तालुकामां राठवा आदिवासीओनी वहती से. राठवा जातमे चार विहुन तीन जेत्री गोत्रो से. गोतर गोतर मे रीत अलेग अलेग होय से. राठवा जातनी भाभरीया गोतरनी जोन खुब द नवल्ली से. मोटल्ला भागनी जोनमे लाडो पेणवा जाय से. छोटाउदेपोर तालुकाना सुरखेडा, अंबाला, देवहांट, बोपा हरवांट गोमोमे भाभरीया गोतरना लोकु रेय से. जातनी गोत्र गोत्रमे वेवा नी थता पुण बीजी गोत्रमे वेवा थाय से. एतरे बीजा गोत्रनी जोन आवे ते पुण भाभरीयानी रीतनी जेम तीमने पुण बोनेह पोटी लीकने पेणवा आवे से. भाभरीया गोत्रमे बीजी गोत्रनी जेम द वेवानी रीत से. पुण जोन मे लाडानी जगाए बोनेह रीत पोटी लीकने करे एतक अलग से. पुण ते होभरवाने वोचवा जेवु से. राठवा सुरतनभाई झुपडाभाई रे. बोपाना वेवा [illegible] रीते थाया हुता ते कही लखाव्यु. तेयो पुण पेणवा नी ज्यो ईनी बोनेह पोटी लीकने पेणवा जेली.

भाभरीया गोत्र मे तीन, पांस नीते सात दाडा हुदी वेवा साले से. पेह्ले दाडे नौतरा करवा नीते तेल चडाववानो दाहडो के से. ते दाडे हवारमे गोमनो डायो अन मोटला मानह हवारमे शकन जोवा जाय से. पीसोटी लीला झाड पेर देखाय एत्रे [illegible] शुकनथी वेवाना नौतरा करे से. सोखामे हळदेर अन तेलथी मोवीकने जहां जहां देवनुं थानक होय साहा–साहा नौतराना सपटी–सपटी मेकीकने नौतरे से. हिनाथी हगा–होदरामे नौतरा मोकले से. तीलीनुं तेल हीहीमे भरीकने [illegible] लाडीने घोर बे जणा तेल आलवा जाय से. तेव्या पासा आवे एत्रे लाडो [illegible] ईना जोडीदार हगाथ जाय से. होजे तेल सडाववाने लीधे गोमना [illegible] आवे से. कादाना हाडलामे तपावेला पोणीथी भाभी लाडाने फोफवेल [illegible] सोळीसोळीने उघरावे, गामना बधा लोकु भेगा होय सेने. बैयरोने [illegible] गीतु गावे से. ढोलीया ढोल वगाळे से. लाडाने पांस दाडा आसल वीसल [illegible] बे लुडा ने बे लुडीयो राखे लाडोने लुडा–लुडीओ धरती माताने तेल [illegible] से. पासेय मानह जमणा हाथनी बे–बे आगळी बीलखीने नीसे, राखे से. [illegible] तेलनी धार पाडे एतरे हेटेथी उपर आगळीओ चडावे से. पास वखत हेहली [illegible] से. पसेन लाडाने बेहाडीने तीना मुडामां तेल नाखीने सडावे से.

लाडाने पाटला पेर बेहाडी एक पीसोटीमे पांस पाली डोंगर नाखीकने [illegible] सोखा काढे से. ईने धोण भरवी कहे से. जुवारना लोटमे गोळनु [illegible] नाखीकने रोटा बनावीने सोळी लाडवा करे से. पसेन बधा मानहोने नेवोज [illegible] कुडीओ आखी हळदेरने सपोळा पेर घहीकने लाडाना डील पर पीडी चोळे

से. मोडी रात हुदी टीमली कुदे से.

वेवानो बीजो दाहडो एतरें बाजळानो दाहडो कहे से. हवारमे लाडाने आबानुं दातुण करावे से. पसेन उघरावी तेल सडावी पीठी चोळी लाडाने तीयार करे से. हाथुमां तलवार अन नारियेळ धलावे से. एक गाडामे बेहाडी उगमणी पाह जहा गोमनी हद होय साहा लाडाने लेकने जाय से. बैयरो लाडा हगाथ गाडामे गीतु गावे से. साहा जईकने लुडा लाडाने खभे बेहाडीने हेटा उतारे लुडीओ लाडाना हाथमे डांगर अन पोणी आले से. तीन दाहडा घमी धरीने लाडो दाडाने वोंघे से. ईन ओणा काढवा अही कहे से. हेहली रीतमे हाजे बुडमणी पाह जईकने बुडता दाडाने वोघे से. बपोरे बैयरो न पोयरो गीतो गावे से. आदमी मानह बाजळा सीवे से. हाजे रात्रे टीमली कुदे से.

हिबोळीना दाडे दाळीनी जेम ज उघरावे, तेल नाखे,पीठी चोळे, ओणा काढे से. हाजे आणा काढीने वळती वखते हिब्रोळी पूजवा जाय से. गामनी हद पर एक झाड हेठु घोडाने दाबु मुकीकने हिब्रोळी मातानुं थानक होय से. जे पोरायो लुडीओ होय तेव्येणो मकाईना लोटना हळदेर नाखीकने रोटा बनावीने लावे से. हिनान रोटा हिबोळी माताने पूजे से. ने रोटोनो नेवोज बधा मोनहून आले से. ढोलीया ढोल वगाळे से अन लाडाने एक लोक खभा पेर बहाडीकने गोळ गोळ फेरवीकने कुदाळे से. आम सात लोक बदलायकने लाडाने उसके अन कुदाळे आहे-पाहे बैयरी गीतो गावे से. लुडीओ हाथमे डॉगर आपे से. तीन लईकने लाडो झाड उपर नाखीकने हाथ जोडे से. भाभरीया गोत्रमे पोरायने पेणववानी होय तेर हिब्रोळी पूजे से. लाडानी हिब्रोळी जान जाती वखते वाटमे पूजे से. राते टीमली कुदे से.

बेठकना दाहडे रोज करे ते द रीते करे से. मोटला मानह रोधवानु करे से. नमता दाडे जहा धरतीमाताने तेल चडाव्युं होय ते द जगा पोर लाडोने लुडा-लुडीओ तेल उतारवा धुमचो वरे से. बीलखानी टीगली पोर बधा बे-बे ओगरी मुके एतरे पुजारो बोल बोलीकने तेल रेडे से. एतरे बधा उपोरथी हेटी उतारे से. गोतरेळो भरवावाळो ते द गोत्रनो होय से. ते पेणेलो होय से. तेनी बयर घोन भरेळी डोगरना चोखा काळे से. अने रोधो से. गोतरेळो भरवावाळो कोरी गागेर ने नारियेळ अन धोरू चाखलु लईकने कुवे जाय से. पांस ओटा वधामणुं वधावीने गागेरमे पोणी भरीकने पुजे से. गागेर पर नारियेळने चाखलु मेलीनन गोतरेळीयो मुडा पोर मेलीने टोळे आवे से. टोळे लाड़ो गागरने अन गोतरेळीयाने वधावे से. ढोलीया ढोली रमे से. गोतरेळीयो पैहा ढोलीयाने आले से. गोतरेळानी गागरने डोगेरनी उपर धलीए मेलवामे आवे से. घोरना लोकु अन भाभरीया गोत्रना बधा लोकु घोरमां घली आगळ बेहे से. गोतरेळीयो, पूजारो, डाहा आदमी गोत्रीजने पूजे से. गोत्रीज एतरे ते द गोत्रनो कुळदेव. खावा राधेलु अन धोण भरेला चोखानी कोदरी पूजे से. पछेन नात खाय से. नातना खाधा पछेन गामना लोकु अने हगाओ सागना के खाखेरना पोयडामे खावा आलवामे आवे से, अन

खाय से. लाडाने तीयार करीकने बेकडा उपोर बेहाडीने लाडाना हगा मामोह, फुवोह, मासीह, जीजीह ढोलीया ने मोदोर वगाडीने कुदता कुदता पोताना घेरथी आवे से. तीने मोहाळु लावे ऐवु के से. मोहाळाने लोको टोळे वधावीने माडवे बेहाडे लाडानो बाह वधावीने बे वीहन अगियार रुपियानो पोह आले से. अन पछेन बधा मानह पोह आले से. लाडाना हगा मामोह, फुवोह, मासीह, जीजीह ढोलीया ने मोदोर वगाडीने कुदता कुदता पोताने घेरथी आवे से. तीने मोहाळु लावे एवु के से. मोहाळाने लोको टोळे वधावीने माडवे बेहाडे से.

राते बार वागे गोमनो डायो के मोटलो मानह लाडाने चाखला पेरावीने पाघडीमे सवा रुपिया मेलीने फेटो बाधा से. पेटीमे पल्ला मुके से. पोटी एतरे वाहळानी बनावेली एक जातनी मोटी टोपली से. ईनी मई रोटा घालवा वणवामे आवे से. ढोकणुं हो होय से. जोन तीयार थईकने रातना एक वागे जाय से. पोटीमां मकाईना रोटला, चोखा, बंधु मुकीने लाडानी बोनेह शणगारीने माथे मुके से. बहार आगणामे लाडाने खबा पोर बेसाडीने कुदाडे से. ते पछी सुपडामे उजरमे पैहो अने खुटो मुके से. अने घोरना नळीया उपर मुके से. ते पछेन टोळे उईने लाडो पोटी लीधेल बोनेहने तलवार, शेरो, हार, नारियेळ आलीने पेणवा मोकले से. ते पछेन लाडो घोर रेय से. जोन जता रस्तामे शिबोळे जईने शिबोळी पूजे से. जोनमे एक गाडु होय से. तीमे बैयरो अन नाल्ला पोर्या बेहे से. अगोळ पोटी लेईने लाडानी बोनेह बेहे से. तीन लुडीओ पंखो नाखे से. लाडीनुं घोर ढुकळु आवे एतरे कुदवानुं बंध करीकने चालु ढोल वगाळे से.

लाडी पाहना मानहु एक टाटी लईकने कुदता कुदता जोनने उतारो आलवा [illegible] आवे से. जहा जोन पाडवानी होय तो टीमली रमे से. पछेन टाटी हटी मेले से. [illegible] उपोर लाडावाळा लाडाची बोनेहने पोटी लईकने बेहाडे से. कलवो, अने [illegible] पछेन पल्ला सुपडामे मेलीने गोमना पुजारो, डायो, पटेल, सरपंच बंने [illegible] वखाणे से. बे-बे बयरो लाडीने तीयार करवा जाय बीजी बे बैयरो [illegible] पाडे से. बीजी पाह टोळे लेय से. चोरी बनाव्या पछेन त्या जान्याने चोरी [illegible] बोलावे से. टोळेथी कोळीयु भागीने चोरी पर लाडानी बोनेहने [illegible] से. [illegible] होवे लाडीने बेहाडी से पुजारो पेणावीने चोरी फेरा फेरवे अन [illegible] करावे से. घोरमे जइकने बाजो बदले से. जोनने वरावती वखेत [illegible] बधा मानहु लाडीने गाडामां बेहाडवा आवे से ऐम पेणावीने हवारे [illegible]-आठ वागे जोनने वरावे से पछेन जोन्या कुदता कुदता घोर आवे से.

[illegible] ओगणे जोन आवे एतरे लाडो घरमेथी बारो आवीने टोळेथी लाडी [illegible] से. टोळेथी लाडी-लाडाना छेडा गोठीने घरमां बेसाडे से. अने एक [illegible] सोपारी छोडावे से. छेडा पण सात वखत छोडी अन गोठो वरावे से. [illegible] बेहीकने बाजो बदलावे से. घली अगोळ बेहाडीने पथ्थरना [illegible] पोर्यु बनावीने लाडा-लाडी रमाडवा आले से. तेव्यानुं नोम पण पाडे से.

वळी तेनी उपर पाणी रेडीकने मुतरी भर्यु करीकने लाडीने कपडा बदलावे से. तेर पछेन लोटोमे पोणी लईने घोर चोफेर सात वखत फेरवे सातमे फेरे एक बीजाने लोटो मारीने झगडो करे से . सुपडामे मुकेला सकन जोवे से. लाडाने नवी लाडी उघरावे से. चाखला धुवे से. छाण उकळे नाखे से. नव्ली लाड़ी गोतरेळानी गागर लईने कुवे जाय से. सहा जाईकने डागर वावीने पोणी पावे से. नारियेळ फोळी खोपरूं आले से. कुवेथी गागर पाणी लावे तेने लाडो उतारीने घरमे मुके से. एम वेवा पुरा हो जाय से. थोडा दाहडामे आणा वारे से. एतरे के टोपली वारवी एम के से.

हालना समयमे बोपा गोममे भाभोरीया गोत्रना एकविह घोर से. जीमे आठ घोरना लोकुमे पोटी लईकने पेणवा जवानो रीत-रीवाज से. बार घोरमे भगत थया होवाना लीधे लाडो पोते पेणवा जाय से. पोटीए पेणवानुं कारण भाभरीया गोत्रनो देव कुवारो होवाना लीधे पोटीए पेणे से. आथी वरहोथी चाली आवत्ली रीत हाय लुप्त होती जाय से.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

भावाच्या लग्नात बहिणीची वरात

गुजरात राज्याच्या पुर्व दिशेला बडोदा जिल्ह्याच्या छोटा-उदेपुर तालुक्यात 'राठवा' आदिवासी जमातीची वस्ती आहे. राठवा आदिवासींमध्ये ४३ पेक्षा अधिक गोत्र आहेत. त्यात प्रत्येकाचे रीतिरिवाज निरनिराळे आहेत. त्यातही 'भाभरीया' गोत्राच्या समाजातील लग्नाची वरात पाहून अधिकच आश्चर्य वाटते. या गोत्रात भावाच्या लग्नात धाकटी बहिण डोक्यावर भाजी-भाकरीची टोपली घेऊन (ज्याला त्यांच्या भाषेट 'पोटी' म्हणतात) वधूला घ्यायला जाते. हा समाज सुरखेडा, अंबाला, देवघाट, बोया, हरवांट या गावात राहतो. आपापल्या एकाच गोत्रात सोयरीक संबंध होत नाहीत. वर-वधूंचं गोत्र निरनिराळं असतं. निराळ्या गोत्रातील लोकांनाही भाभरीया गोत्रातील वधूस घेण्यासाठी याच प्रथेप्रमाणे वरात घेऊन जावी लागते. 'बोया' गावाच्या सुरतनभाईच्या लग्नातही त्यांची लहान बहिण वरात घेऊन त्यांच्या वधूला ध्यायला गेली होती. या प्रथेविषयी माहिती देतांना सुरतनभाई यांनी सांगितले की, 'आमच्या देवाचं लग्न झालेलं नव्हतं, म्हणून आम्ही स्वतः वरात घेऊन जात नाहीत !'

राठवा समाजातील सर्व गोत्रांमध्ये सात दिवस लग्वविधी चालतो. पहिला दिवस आमंत्रण देणे व नवरदेवाला तेल चढवायचा असतो. संध्याकाळी धरणीमातेची पुजा केली जाते. तेल चढविण्यावेळी नवरदेवाचे सेवक म्हणून दोन मुले व दोन मुली उभ्या राहतात. त्यांना 'लुडा-लुडी' म्हणतात. पहाट असताना वाजत गाजत बैलगाडीतून पुर्व दिशेला नवरदेवाची मिरवणूक जाते. तेथे जाऊन सुर्याला वंदन करून त्याचा आशिर्वाद मागतात. त्याचप्रमाणे सायंकाळी सुद्धा पश्चिमेला जाऊन मावळत्या सुर्याची पुजा-अर्चा करून आशिर्वाद मागतात. लग्नविधीच्या सात दिवसात रोज हा दिनक्रम असतो. वरास रोज

हळद-तेल लावून न्हाऊ घातले जाते. नवरदेवाच्या हातात तलवार व नारळ देतात, तसेच नवरीच्या हातातही कट्यार व नारळ देतात.

लग्नाच्या आदल्या दिवशी सर्व नातेवाईक गोळा होतात. रात्री सागाच्या पानांच्या पत्रावळीवर सगळ्यांना जेवण दिले जाते. पंगत आटोपल्यावर नवरदेवाच्या डोक्यावर 'पगडी' बांधतात. अंगावर नवे कपडे व फुलांचे हार घालतात. घरासमोर ढोल नगारे वाजवित नवरदेवास खांद्यावर घेऊन नाचतात. मग रात्री बारा वाजता नवरदेवाच्या लहान बहिणीच्या डोक्यावर टोपली (पोटी) ठेवतात. हातात तलवार व नारळ देतात. मग तिला बैलगाडीत बसवून वाजत-गाजत वरात नवरीच्या गावाला जाते. नवरदेव मात्र घरीच [illegible]

नवरीच्या गावाला गेल्यावर सर्व वऱ्हाडास झाडाखाली बसवले जाते. [illegible] प्रमुख लोक नवरीचे कपडे व दागदागिने देतात. ते घेऊन नवरेदवाकडील दोन [illegible] नवरीला बघायला व सजवायला जातात. नवरीची आई नवरदेवाच्या बहिणीची आरती ओवाळून स्वागत करते. लग्नस्थळी ३-४ लोक संरक्षणासाठी हातात काठ्या घेऊन उभे रहातात. पुजारी लग्नविधि पार पाडतो. लग्नविधीनंतर नवऱ्या मुलीला बैलगाडीत बसून घरी आणले जाते. वरात नवरदेवाच्या घरी परत आल्यावर 'वरमाय' [illegible] आणि नवरदेवाची बहिण म्हणजे तिच्या मुलीची आरती ओवाळून स्वागत करते. [illegible] नवरदेवाची बहिण नवरदेवाला तलवार आणि नारळ परत करते. मग नवरदेव नवरी [illegible]. घरात आल्यावर एकमेकांच्या हातातून सुपारी सोडवतात. एकमेकांना घास [illegible]. एखादी बाहुली आणुन त्यांच्या कडेवर बसवतात. तिला त्यांच मुल समजून [illegible] ठेवतात. त्याच्यावर पाणीटाकून बाळाने शू केली असं म्हणतात. अशाप्रकारे [illegible] नवरीची चेष्टामशकरी करतो. सर्वजण या आनंदात सहभागी होतात, मजा [illegible]. नवीन नवरी पाण्याची घागर घेऊन भरून आणते, मग नवरदेव तिच्या [illegible] पाण्याची घागर उतरवून घरात घेऊन जातो. मग थोडे दिवस नवरदेव [illegible] जातो. दोन-तीन दिवस तेथे थांबून पत्नीला घेऊन घरी येतो. असे दोन-चार [illegible] त्यांच्या संसाराला प्रारंभ होतो.

[illegible] काळाप्रमाणे या रितींमध्येही बदल होत आहे. आता फक्त ५०% [illegible] अशाप्रकारे लग्न लावतात. इतरांनी दुसरा मार्ग अवलंबिला आहे. यामुळे सदर [illegible] होण्याच्या मार्गावर आहे.

भाषा : चौधरी

आपळे के'वात

फारतणी संस्कृतिने चानी आवती परंपराणे मूले ते आगालथी ज चानी आवीया. आपळाहाय जीं नखाणमां आजे मीलतह तीं ते आगाल मूंअे उनायने चानी आवहं. फारतणी फाषा ने संस्कृतिमां बहुं जातणुअ् हेरवाणुअ् मीलतहं. नवअ् नवअ् जीं कांय नखातहं ने तेवअ् जी नखातहं तीयामां ज हासे अेवअ् मानवामां आवतहं. पण जी नवअ् बने ती नखाणमां हो होय ने ने मूंअे मूंअे कवाय तीयामां हो होय. चानी आवती परंपरामां तीं संस्कृति देखाय. ने ती बदअ् जे ते बोनी बोनात तीयामां हेरवाणअ् मीले. आपळाहाय पेलो सवाल ओ होय का संस्कृति अेटले काजा? हेरामां रयात ती ने गामळामां रयात तीणे संस्कृति जुदी जुदी होय का? अेवअ् बदअ् जायणा वगार तीया विशे खियाल करवाणअ् बहुं खोयणाण कवाय.

कुदरतणा खोलामां जीं आदिवासी रतेहे तीणे ऐक बहुं हारी चानी आवती परंपरा हासे. ती बदअ् मूंअे मूंअे नोके कयात तीयामां ज टकीनअ् हासे. आदिवासी नोकाहे पेहे नखीनअ् कायनी फण तीणे चानी आवती बदी वातमां बहुं बदअ् हासे. फणीनी कायनी तेहुं तीणे पाहे मोटे मोटे चपळाहामां होय ततरअ् हासे. तीणेमांहा कोय जुदी जातणी शक्ति हासे. आपळे बदाहे पाहे राजा पांठाणी वात, हरखी वखातणे पेयळे, गीते, वारता, जीं जुदे जुदे वखात गावायात तेवी वारता. बदअ् बहुं हासे. तीं बदअ् जुदा जुदा वाजिंत्रो हारी कवाय, तीयामां डोवळअ्, टारपअ्, तुर, वाहली, धांधली, टींगरी अेवा बदामां हहवाणअ् हो आवे.

आदिवासी नोकाहे पेहें गीते, जीखणे, के'वात वारता ई बदाहमां संस्कृतिने जीवनणो आनंद हेरवाणो मीले. ती बदअ् जुदे जुदे समये आपळाहाय उनावाणअ् मीले. आपळे केवात ने जीखणहामां जे कल्पनाने बुद्धि देखातीया तीया विशे आपळे विचार जे ते जीणहाय बुद्धि वगारने नोको मानात तीणे पेहे कतरअ् बदअ् जाणवाणअ् हासे. आजे आदिवासी नोकाहेणे आझाद फारतणा नोकाहा हारी मीली जावाणअ् कवामां आवे. पण मुख्य प्रवाह अेटले काजा? जीने जीये रांडायनी डोहनीणअ् जारा मान नी मीले. डोहन्नीणे हरखो भाग आपवामां नी आवे. डोहनी हाहरे जाय ते कोईणे वांदो होय. अेवा नियमो करता हारी हमाज तीणेमां हा. आपळे पेहे जीं हासे ती दुनिया हेरती हा ते विचार करतीया का ईणे पेहे ते बदी जाणकारीने हमाज हा ततरी आपळे पेहे हो कायनी हा. आदिवासी नोकाहें पेहे जीं हमाज ने जाणकारी हा तीं आपळे जाणने काजा करवा जोजे तेवअ् आपळे आपळे केवातमां काणी वात हासे ती जाणजे ते केवअ्!

दक्षिण गुजरातमां आदिवासी लोके रहते हे तीयामां चौधरी, धोडिया, गामीत, कुंकणा, वसावा, कोटवाले, ढुबले अेवी नहदी जातणे नोकेरअूते हां. तीयानामणे ऐक चौधरी हा. चौधरीणे जे के'वात हा तीणेमां नोकाहे जीवनणी [illegible] तीयामां आवतीया. तीणे केवातमां हाची वात ने जीवनमां बनीना परसंग ने अनुभवमांथी ऐ बदी के'वात आवनी हा. ऐ बदी केवात मूअे मूअे ज कवातीया. ने [illegible] हा.

गडाहा वगार गाल्लअ् नी वले. आपले जाणताम का कोय बी काम होय [illegible] माणहा वगार काममां अबदा पळे. फण तेहुं अमे आपले जुवान्नां तीणे [illegible] परमाणे जाते ज करने तीयार होय जायात ने गडाहाय नी नेजायात.

आपळे जाणजे का चौधरामां वेवा अेटले आनंदणो उत्सव कवाय. [illegible] आख्खी रात डोवळा हारी नाचीन पूठी बीजे दिही नाडाणे माफामां [illegible] गाडलाहामां जान काळवाणी. जानीमां जावाणअ् अेटले जुवान्नाहाय ते [illegible] नी पूछवाणी. बदा जुवान जुवान तीयार होय गयाने गडाहाय कोईणे [illegible] नेदा. तेहु ऐक डोहो जानमां आवणे तीयार होय गो. फण जुवान्ने डोहाय [illegible] आववाणी ना पाळी देदी. केहे का जानीमां डोहाणे कांय होय ते हाचुववा [illegible] अेटले मजानी आवे. तेहु डोहो ते दपीन् पांजरामां बेही गो. ने जान नाडेंणे [illegible] पअ्ची ते जानणे अटकावी. ने कअ्य का आमारे सवालणे जवाब आपता [illegible] जावा देजे. तुमारे पन्नावाणअ् होय ते गामणे पादरे कूवो हा तो कूवो [illegible] कअ्ते फरवा पळी. बदा जुवान्नाते विचारमां पळी गया. कूवाने केहे केहे [illegible] गडाहाय याद करने मन्नडा. तीयार पांजरामां बेठनो डोहो [illegible] पोहाहा चिंता नख्खे करता. गाम वाला कअूला आसवाथी ते कूवो [illegible] जो. ते धीहाथी हो-कूवो थोळो फराय. तीयार जुवान्ना बोनी पयळा [illegible] गाल्लाअ् नी चाने.

[illegible] वात जेवी ज ऐक बीजी के'वात हासे. धीहा करीन कूवो फरायनी ने [illegible] कूवो गालाय नी. ऐवी थोडळक के'वात आपळे जाणता.

[illegible] बेरअ् कूटायां, (२)आवी पावणी ने बेहाडी दल्ले, (३)कांबलो [illegible] पळी, (४)बगनो फगात हअ् वख्खात घूणे, (५)धयरअ् हाथे [illegible], (६)आजूतो हेदनारो, (७)आसवामां पाणी पूगे ता हुदी जीवजे, [illegible] लाग्जो, (९)अकानणो बोकाळे, (१०)अेहनारी आवी गोड़, [illegible] नी होय, (१२)आग नागे तीयार कूवो खोदे, (१३)आख्खी रात [illegible] आहारअ्, (१४)आतळे नीफलाय गये, (१५)अख्खात्रीणे [illegible], (१६)अवतार बल्लो, (१७)आख्खलो उख्खारोवा, (१८)आया मीली ते [illegible], (१९)आसी शबडी पासी नावी, (२०)अेख्खना माणहाथी वेर नी वले, [illegible] काजा ने नावो काजा, (२२)कहार करे तो बीजो, (२३)काल्ला मेगाणे [illegible], (२४)कान फूकी फूकीने हारो कअूदो, (२५)काग टचे ने बग टचे, [illegible] ने उजलो नाटो, (२७)खावाणे रोटनो ने बेहवाणो आटनो,

(२८)खांडी कोदरी धोणे गई, (२९)खोखरे उंबरे बगनो भूत, (३०)घरमां उंदरे भूखे मरे ने वट ते जबरो, (३१)खेडे तीयाय खेती ने रय तीयाणे खहर, (३२)गजवामां होय तीयार खावाय, (३३)गरीबणे फोजहाय ने तवंगरणे वहु, (३४)गमदा आंबणे पोहो.

अेवी बहुं के'वात आपळे नोकाहा पेहे हासात तीयामां आपळे नोकाहे बंदी ज वात आवे. फण अमे जीं गअूडे माणहे हासात तीणे पेहे ज अेवी वात रअूयगनी हा. तीहो थोळाक वरहामां आपळे विहराय जाहुं ते ती टकी रय अेवअू आपळे बदाहे करवा जो जे.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

परंपरा

भारतीय संस्कृती आणि परंपरा मुळात परंपरागततेमुळे आगतागायत भक्कमपणे टिकून आहे. लिखित साहित्याची देखील परंपराच होती. भारतीय भाषा आणि संस्कृतीत विविधता आढळून येते. ही विविधता केवळ सृजनात्मक लिखित साहित्यातच आढळते, असा एक समज दिसून येतो. सृजनात्मक कार्य मौखिक आणि मौलिकही असते. जे परंपरेमुळे सुरक्षित राहिलेलं आहे. परंपरेने चालत आलेल्या त्या मौखिक साहित्यातच संस्कृतीचे अस्सल प्रतिबिंब दिसून येते. जीवन जगण्याची नैसर्गिक उर्मी या साहित्यातच दिसून येते. संस्कृती काय असते ? संस्कृती म्हणजे काय ? हे प्रश्न मला नेहमी सतावत असतात. याच्या उत्तराच्या संदर्भात ही अनेक मत-मतांतरे दिसून येतात. शहरात राहणाऱ्या आणि खेड्यात राहणाऱ्या लोकांची संस्कृती वेगवेगळी असते का ? कोणत्याही संस्कृतीच्या अभ्यासाशिवाय आपण त्याविषयी ठामपणे बोलणे म्हणजे त्या संस्कृतीवर अत्याचार करण्यासारखेच आहे. दबावाने संस्कृतीत बदल घडवून आणता येत नाही की तिचा नाशही करता येत नाही. संस्कृतीची मुळं फार खोलवर रूजलेली असतात. आदिवासी संस्कृती आणि परंपरांच्या संदर्भात अनभिज्ञ असणं मानवी रूपासाठी अडथळा ठरु शकतं.

निसर्गाच्या सानिध्यात वसलेल्या आदिवासींच्या स्वतःच्या परंपरा आहेत. या सर्व परंपरा मौखिक पद्धतीने टिकून आहेत. लिखित स्वरूपात काहीही नाही. परंतु पूर्वापार चालत आलेल्या परंपरामध्ये सर्व काही आहे. हे आदिवासी निरक्षर असूनही मोठ-मोठ्या ग्रंथांमध्ये नसेल, ते यांच्या जवळ आहे. या लोकांजवळ एक अद्‌भूत शक्ती आहे. या लोकांजवळ राजा पांठाची कथा, हरखी या लोकोत्सवच्या प्रसंगी केले जाणारे नाटक, गीत, कथा, वेगवेगळ्या ठिकाणच्या दंतकथा इ. प्रकारचे मौखिक साहित्य उपलब्ध आहे. या सर्व कथा वेगवेगळ्या प्रकारच्या संगीत वाद्यांनी लयबद्ध केल्या जातात. त्यात प्रामुख्याने डमरु, टारपू, तूर, बासरी, धांधल या प्रकारचे वाद्य येतात. हसणे ही यांतच मोडते.

आदिवासी लोकांजवळील गीतं, आन्हे, म्हणी, कथा या सर्वांमध्ये संस्कृती आणि जीवन जगण्याचा आनंद दिसून येतो. हे सर्व वेळोवेळी प्रसंगानुसार आपल्याला ऐकण्यास मिळते. ज्यांच्या म्हणी आणि आन्ह्यांमध्ये प्रचंड कल्पकता आणि बुद्धीचातुर्य दिसून येते, त्यांनाच आपण निबुर्द्ध मानतो. या लोकांजवळ प्रचंड माहिती आहे. त्यांना स्वतंत्र भारताच्या नागरिकांबरोबर मुख्य प्रवाहाबरोबर पावलं टाकण्याचे आवाहन केले जाते. परंतु मुख्य प्रवाह म्हणजे काय ? जेथे विधवांचा सन्मान केला जात नाही, जेथे स्त्रियांना समान हक्क दिले जात नाहीत, जेथे विधवा पुनर्विवाह करु शकत नाही. या सर्व अनिष्ट रुढी आदिवासींमध्ये नाहीत. आदिवासींजवळ असलेल्या ज्ञानाने जगातील विद्वान स्तिमित झालेले आहेत. जगातील विद्वान सांगतात, 'आदिवासींजवळ जे ज्ञान आहे, ते आपल्या जवळील ज्ञानापेक्षा कितीतरी पट अधिक आहे.' हे सर्व जाणण्यासाठी आपल्याला काय केलं पाहिजे हा विचार सर्वसामान्य माणसाने करायला हवा.

आदिवासींच्या म्हणींमध्ये असलेला अर्थ जाणण्याचा प्रयत्न करु या. दक्षिण गुजरात मध्ये ज्या आदिवासी जाती आहेत त्यांत प्रामुख्याने चौधरी, ढोडिया, गामीत, कुकना, वसावा कोरपालिया या जातींचा समावेश होतो. यात चौधरी ही एक प्रमुख जात आहे. चौधरी जातीतल्या लोकांच्या ज्या म्हणी आहेत, त्यात प्रामुख्याने त्या लोकांच्या अनुभवांचा सामावलेला सारांश प्रत्ययास येतो. त्यांच्या म्हणीचे स्वरुप सत्य घटना, प्रसंग आणि त्यांच्या अनुभवांनी घडत जाते. त्यांच्या मौखिक परंपरेने सुरक्षित ठेवलेल्या म्हणी आपण वाचायला हव्यात. उदा. बिना बुढे गाड़ी न चले। (वडीलधाऱ्यांच्या सल्लेशिवाय चालत नाही)

चौधरी या जातीत लग्नाचा प्रसंग एका उत्सवाचे स्वरुप धारण करतो. डमरुच्या [illegible] धुंदीत नाचणे आणि गीतांच्या लयीत आपल्या इच्छा व्यक्त करण्यात कमालीची नैसर्गिकता दिसून येते. मांडवाच्या दुसऱ्या दिवशी वऱ्हाडी वधूच्या गावी जातात. जातांना [illegible] डोलीत बसतो व वऱ्हाडी बैलगाडीत बसून वधूच्या गावी जातात. त्यात एक [illegible] वऱ्हाडात येणार असतो. परंतू त्या वृद्धाला घेण्यास सर्व युवा वर्गाचा [illegible] असतो. कारण मध्येच त्या म्हाताऱ्याला कमी जास्त झाले तर युवावर्गाच्या [illegible] पडते. तरीसुद्धा म्हातारा बैलगाडीच्या मागील भागावर बसूनच जातो. वऱ्हाडी वधूच्या गावात पोहचताच त्यांना अडवलं जातं आणि त्यांना सांगितलं जातं की [illegible] प्रश्नाचे योग्य उत्तर दिले तरच वऱ्हाडाला पुढे जाऊन देऊ. तुम्हाला वधू घेन जायची असेल तर गावाजवळील विहिरीला तूपाने भरावे लागेल. ही गोष्ट ऐकून तर [illegible] गोंधळून जातो. ते विचार करू लागतात की विहीरीला तुपाने कस भरावे ? [illegible] लोकांना विचारु लागतात. तेव्हा बैलगाडीच्या मागील भागावर बसलेल्या त्या [illegible] मुलांना सांगतो की मुलांनो, काळजी करू नका. गावकऱ्यांना सांगा की मासे [illegible] जाळीतून अगोदर विहीरीला गाळून दाखवा, तरच आम्ही विहीर तुपाने [illegible] एकदाका वधूपक्षाकडील लोकांकडून कळले की हे काही शक्य नाही. विहीरीला [illegible] जाळीतून कसं काय गाळणार ? तेव्हा तुम्ही सांगा की तसं

केल्याशिवाय आम्ही ती विहीर तुपाने कशी काय भरणार ? तेव्हा तरुण वर्ग म्हणतो, 'बिना बुढे गाल्ली न चले' अर्थात अनुभवी व्यक्तिच्यां सल्ल्याशिवाय आपण पुढे जाऊ शकत नाहीत. यावरुन च दुसरी म्हण तयार झाली आहे की 'घी से कुआँ नही भर सकते, जाली से कुआँ नही गाल सकते.

काही म्हणी :

१) पगडी मे दवा थी, पिताजी मर गया
२) कंबल भागेगा तब पता चलेगा
३) बग भगत सौ बार घुमता है
४) दिपावली पर नाचा वह होली पर नाचेगा
५) खाने को रोटी बेठने को ओटा
६) खेते उसका खेत रहे उसका घर
७) गोफन के पत्थर से निशाण मारा
८)जेब मे हो तो खाया जाय
९) अफिन में सो गया

भाषा : कुंकणा

माना दिल्हीना अनुभव
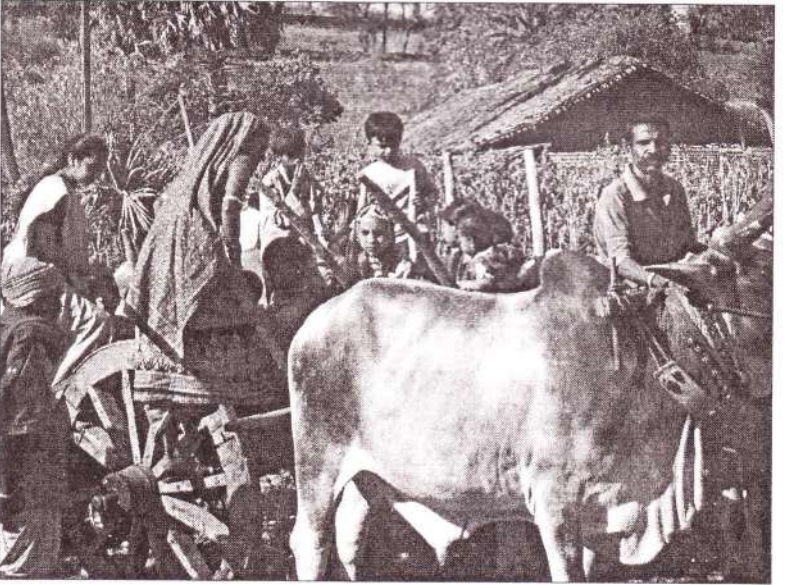
दिल्ही कीसीक आहा, काय आहा ती खबर नी हती. आमला सांगां का "दिल्हीला जावला." आमी घरहून कलाकार भाई-बहेन साहला ली हन आनांव. दिल्हीला आनांव त आपले जे ईन्दिरागांधी कलाकेन्द्र वर उतरनाव त अख्खे भारतदेशने आदिवासी साहला मीळनांव. नवी नवी भाषा, वायला-[illegible] पहेरवेश हेरी आयकीहन आनंदित हुयनांव.

दुसरा का तेने पूड मिटींग आयकी त जमीन जंगल विशे जानुला मीळनां. [illegible] अधिकारी हतात अन कोन हतात ती आपले नीं वळखजन पन आपले आदिवासी भाई साहला चांगले रीते तेंही गोठ दाखवी. यी जागा अन झाड [illegible] आहात, तेवर कोनाना अधिकार नी आहा. यी गोठ आयकी त माला [illegible] आनंद हुयना का खरेखर ईसां आपले दरेक गांवमां ऐकता करी ने संप [illegible] आपले जागा जमीन साटीं काहीं तरी करुं ईसां माने दिलमां हुई गेहें.

अन मागुन मग अलग-अलग गावना सांस्कृतिक पोग्राम हेरीहन खूब [illegible] हुयनांय. आपले आदिवासी भाईसाहमां सांस्कृतिक कला आहा ती [illegible] जीवीत आहा ती आपले जाळवी राखुला अन चालु राखुला आहा.

अन दिल्ही त माला होडीक गमनी का, खोब चांगली गमनी. दिल्ही [illegible] नीहीं पन आपले आदिवासीसीं आहा ईसां माला लागना. दिल्ही [illegible] आहा, कठ आहा ती आमी कोनी देखल नीहीं, अन कोनी दाखवेल [illegible] सरकार आहा. ईसा खरेखर त बाहेरने लोकसीं यीं करेल का आपले [illegible] थवेल, यीं काहा करताहां? ईसां नी हुयुला पड. जीसां का ये [illegible] आज आपले ऊभा आहाव ती आपली पदरनी आईस आहा तीनी [illegible] आपला हक्क अन अधिकार आहा तीं साठी जानपन देवला आमी [illegible] काहा का आज आपले जान देंव त आपठलां पोसां मोहर'महेनत [illegible] जगत रहतील. मानां ज नीहि, तूमनी ज नीहि पन अख्खे [illegible] येडी जतन करुला पाहाय ज. अन करतील ईसी माला आशा [illegible] आज आपले जागावर मोठ-मोठला देव-देवी आहात, जंगल आहा, [illegible] तेठे हारी पशु-पक्षी, जीत-जनावर आहात तेना आपले ऐक सेवक [illegible] सेवा करता रहुं. ईसां करी पूडलीपीडी पन करील ईसी माला आशा [illegible] ज.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

आमची दिल्लीवारी

दिल्ली काय आहे ? याविषयी आम्ही पूर्णपणे अनभिज्ञ होतो. आपल्याला दिल्लीला जायचे आहे असे आम्हाला सांगण्यात आले होते. म्हणून आम्ही सर्व बांधव दिल्लीला पोहचलो. आम्ही जेव्हा प्रथम इंदिरा गांधी राष्ट्रीय कला केन्द्रावर पोहचलो तेव्हा तेथील दृश्य बघून तर आम्ही आश्चर्यचकितच झालोत. तेथे संबंध भारतातील विविध जमातीच्या आदिवासींना जवळून पाहण्याची, त्यांची भाषा ऐकण्याची, त्यांची परंपरागत वेशभूषा-केशभूषा बघण्याची जी दुर्मिळ संधी आम्हाला मिळाली, त्यामुळे आमच्या ज्ञानात अधिकच वृद्धी झाली.

तत्पश्चात झालेल्या सभेत एका अधिकाऱ्याने जंगलाच्या जमीनीसंदर्भात चांगले मार्गदर्शन केले. या जमीनी, जंगल आमच्या मालकीचे आहेत, त्यावर कुणीही अधिकार सांगू शकत नाही. त्यांच्या या गोष्टीमुळे मी निश्चय केला की आपण गावागावांत जाऊन आदिवासींना त्यांच्या हक्कासंदर्भात जागृत करायचं.

त्यानंतर संपन्न झालेल्या सांस्कृतिक कार्यक्रम खरोखर अद्भूतच होता. हा ठेवा आम्हाला जोपसायला हवा, त्याचे संवर्धन करायला हवे. हा संदेशच जणू त्या कार्यक्रमातून मिळाला.

तसेच दिल्ली केवळ नागरी लोकांचीच नाही तर आदिवासी लोकांची सुद्धा आहे, हे प्रत्यक्ष दिल्ली बघितली तेव्हा लक्षात आलं.

आपली जी आज दुर्दशा झालेली आहे, त्याला जबाबदार कोण ? आपण ज्या भूमिवर उभे आहोत, त्या धरतीमातेचे जतन-संवर्धन-रक्षण हे आपले कर्तव्य आहे. त्यात प्राणही गमवावे लागला तरी हरकत नाही. सर्व आदिवासींनीच हे कर्तव्य लक्षात घ्यायला हवे त्यांच्यासाठी, त्यांच्या चिमुरड्यांच्या अस्तित्वासाठी. आज आपण हा लढा दिला, धरणीमातेची सेवा केली तर पुढची पिढी आपलं नाव स्मरणात ठेवेल.

भाषा : पंचमहाली भिली
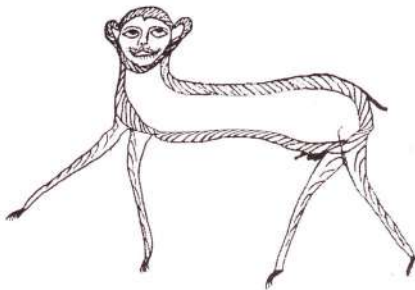
गोमडुं अंधसरधा अन देजपरथा वारू नी जोये

पंसमाल जिल्लामां ता. ८-०४-०५ ना दने तांण ग्राम विकास केन्द्रनुं उद्घाटन डॉ. गणेशदेवी साहेबना हाथे करवामां आयुं ई परसंगे कानजीभाई पटेल, एकता परीषदना कार्यकर्ता श्री मनोजभाई, तालुका परमुख अने आहे वाहेती गाम पंचायतुंना सरपंस, ग्राम विकास केन्द्रना कार्यकर भाई बेनु, आहे वाहेतां वीह गाममांथी आवीला आदिवासी-विचरती-विमुक्ति जनजाती तीमज अन्य भाई बहेनुए हाती मळीने आ कार्यने सफळता पुरवक पार पाड्युं.

आ आखा कार्यक्रममां वास्तुवमां गाम केवुं होवुं जुग्ये, गांमनो विकास कीवी रीते करीए तो आपडा गामना भाई बेनो एकवीसमी हदीमां कीवा [illegible] टकी रीहे ईना ईपेर जुर दिवामां आयुं.

आखा कार्यक्रममां पेलां ग्राम-विकास केन्द्रनो अरथ हमजाव्यो, जीमां [illegible] आपडाज माणसो पुत पुतेनो विकास कई रीते करवो? आ परसन [illegible] घणो भार लागे से. पुण उडाणथी जुवा जग्ये तो आपणा ज गामना [illegible] जाते हमजी अगेड आववेनो प्रयत्न करहु तो विकास करी शकासे. [illegible] घणोवदो आदार बीजा ईपेर राखवाथी ते सेख चह्लीना(मशकरी [illegible]) [illegible] बण्या तेमां आपडो वखत आन नाणां वेडफायां से. ईतेर विकासनुं [illegible] पुतेना गामथई करीये तो आवनारी पेडीने प्रोत्साहन मळहे. आपु [illegible] के आजादीना पसाह वरह जातां रह्यां से, सरकार परजा हारू घणीयु [illegible] से, सतां हमाज अगेड आवतो नथी पुण पसाडी रीतो जाय से. जी [illegible] समाजना अगेळ पडता माणहुज ईनो लाब ले से. ने आपडा माणहु ईनी [illegible] दोट मीले से. येकते अभण, गरीब सतां सारी वहाली वस्तु मीली [illegible] आंदळी दोट मीले से. सरकार घणुं ताजु काम करे से पुण ई [illegible] लीले से.

[illegible] विकास करवो वे तो आपडे हाते मळीन काम करहुं तो घणुं बदु [illegible] राहत थाहे, काम ना करीए तो आपडी जमीन दनी दनी टूकी [illegible] से. पसी ईवुं बणे के आपडी पासली पीडी हारू मकान बांदवा जमीन [illegible] एक बाजु खरसा वदे, बीजी पाहे मोगवारी, आपडे हुं करी हकवाना? पुण [illegible] केन्द्र द्वारा एक नवो वस्यार आपडी हामे मिलवामां आयो से. ती ई [illegible] विकास आपडा हाथे करवो. गामडांमां एकता खुटारिवाजो, वहेम, [illegible] पडहे. नहीं ते आपडा भाई भाई नही रहेने आपडा बाप दादानी [illegible] से ते पडनां वेर विखेर थाई जाहे. ईतरे आपडे बदा एक रीहु ने [illegible] कुई ताकुत आपुणने नमावी ना सके.

बीजु के गामडांना आपडा भाईबंदुनी आर्थिक परिस्थिति ताजी नथी, ई वढार पडता ढीवामां बुडीला होयतो आपडोज भाई व्यसनमां जातो रे से. ईन बीजो कुई मारग हुजतो नथी. आपडा केन्द्र द्वारा आनो उपाय से. आपडी पाहे से. आवोकमांथी थुडोक भाग व्यसन करी ई बचत आवनारां वरहुमां मुडुं रूप धरे से. ई बसत आपडा बाळकुना भणवामां खीतीना काम हारू, कुई उद्योग धंधो करवा काम लागहे. बसत नी टेव नथी तो हवे आपडे बसत करवी पडहे. कर्या वगर सुटको नथी अने ना करीए तो आपणुं से ई पुण खुई नाखवेना ईतरे उठो जागो अने ध्येय प्रात्प ना थाय तां हुदी एकता नामना रामबाणने पकडी अगेड चालीए.

ग्राम विकास केन्द्रोमां नीसे परमांणेनी युजनाउ से.

(१)भंडोळ फळिया(२)अनाज बेंक(३)अनौपचारिक स्कुल(४)पाणीनी मंडळी(५)मधमाखी उछेर(६)ओर्गेनिक खेती(७)निवेड.

आ बदी युजनाउ ग्राम-विकास केन्द्रमां आवे से. ईमां एकता, वहेम अंधश्रद्धा, खुटारिवाज, जुनी नीया पद्दती वगेरेनुं काम साले से ईनुं खरूं मार्गदर्शन आ ग्राम विकास केन्द्रपाहेथी मळे से.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

अंधश्रद्धा व हूंडाप्रथा

पंचमहाल जिल्ह्यात दिनांक ८-४-०५ रोजी तीन ग्राम विकास केन्द्राचे उद्घाटन डॉ. गणेशदेवी यांच्या हजेरीत झाले. या प्रसंगी कानजी पटेल, एकता परिषदे कार्यकर्तेमनोजभाई, तालुक्याचे सदस्य, सरपंच, ग्राम विकास केन्द्राचे कार्यकर्तेआणि आजुबाजुंच्या २० गावाचे गरीब बंधू भगिनी एकत्र आले होते. आदिवासी व विमुक्त जनजातीच्या लोकांनी मिळून हा कार्यक्रम उत्कृष्ट रीतीने पार पाडला.

या कार्यक्रमात गावाचे स्वरुप कसे असावे, एकवीसाव्या शतकात गावाचा विकास कसा करता येईल या विषयांवर सविस्तर चर्चा करण्यात आली. शासनाकडून वेगवेगळ्या प्रकारच्या योजना चालत असतात. परंतु त्या गावापर्यत पुर्णतः पोहचत नाही. गावापर्यत फक्त योजनेचे नाव येते आणि थोडीफार शासकीय अनुदान. व तेही योजना संपल्यावर. या प्रक्रियेतच गावाचा अधिककाधिक वेळ व पैसा अनाठायी खर्च होतो. त्यापेक्षा आपला विकास जर आपणच केला, तर शासनावरही जास्त ओझे होणार नाही. आणि लोक पैशांच्या दुर्व्यवहार करतात तेही बंद होईल. या करीता प्रत्येक समाजाला संघठीत होऊन काम करावे लागेल. गावाचा विकास करायचा असेल तर आपल्या सर्वांना पाच मुद्यांचा प्रामुख्याने विचार करावा लागेल.

कर्जमुक्त गाव

गाव कायमी कर्जमुक्त झाले पाहिचे. आज गाव जास्तीत जास्त कर्जबाजारी

होतांना दिसत आहे. कारण गावात ज्या वस्तु, साधनांची गरज आहे त्यांचा पूर्णतः अभाव जाणवतो. सावकाराच्या कर्जातून या वस्तू मिळवणे कठीण झाले आहे. यातून मुक्ती मिळण्यासाठी आपल्याला शासनाच्या मदतीची गरज नाही. फक्त आपल्या समाजात, छोटे बचत गट बनवून रोजचा फक्त एक रुपया जरी वाचवला तरी महिन्याचे तीस रुपये होतील. दहा व्यक्तींचा एक बचत गट बनवून आपली बचत बेंकेत आपल्या बचत गटाच्या नावावर जमा करावी. यामुळे सर्व स्त्री पुरषांना बचतीची सवय लागेल. संघटीत राहण्याचे महत्व कळेल. आपल्याला जे व्यर्थ खर्च करण्याची सवय आहे. ती मोडेल. अशा प्रकारची बचत जर केली तर त्याचा लाभ आपल्या मुलांच्या शिक्षण व भविष्यासाठी करता येऊ शकतो. यासाठी शेत जमीन किंवा दागिने सावकाराकडे गहाण ठेवून व्याजाने कर्ज घेण्याची गरज पडणार नाही. आपल्या समाजाच्या वाईट प्रथा-रुढींवर सुद्धा आपल्याला बंधन आणावे लागतील. तेव्हाच आपण पूर्णतः कर्जमुक्त होऊ शकतो.

रोगमुक्ती

गावात सार्वजनिक स्वच्छतेचा अवलंब करून आपण गाव रोगमुक्त करु शकतो. सरकारी दवाखान्यांकडेही लक्ष द्यावे लागेल. गावामध्ये डॉक्टर, नर्स येतात की नाही हे पाहिले पाहिजे. सरकारी दवाखाना जर दुर असेल तर सगळ्यांनी मिळून शासनाकडे मागणी करुन गावात छोटे रुग्णालय सुरु करावे. म्हणजेच प्रत्येकाला गावातच प्राथमिक उपचार मिळू शकेल.

उपासमारी पासून मुक्ती

आपण सगळे मिळून उपासमारी पासून मुक्ती मिळवू शकतो. ह्या करीता आपले सर्व बंधू भगिनींनी एकत्र येऊन मंडळ बनवावे. या मंडळाद्वारे सगळ्यांनी थोडे थोडे धान्य एकत्र करुन 'धान्य कोष' (Grain Bank) तयार करावा लागेल.

ज्या वेळेला एखाद्याला गरज पडेल त्या वेळेला त्या कुटुंबाला त्यातून धान्य देता येईल. तेव्हा पीकांची कापणी होईल तेव्हा तेवढेच धान्य पुन्हा त्या व्यक्तीकडून परत घेऊन धान्य कोषात जमा करता येईल. त्यामुळे वेळेप्रसंगी लागणारे धान्य विकत ध्यावे लागणार नाही. वाचलेला पैसा शेतीवाडीवर खर्च करता येईल. व त्यांतून अधिक उत्पन्न मिळवून धान्य कोषातून उसने घेतलेले धान्य पुन्हा परत करता येईल.

अज्ञानापासून मुक्ती

गावातील कोणताही व्यक्ती शिक्षणापासून वंचित नसावा. त्यांना लिहीण्या वाचण्याचे ज्ञान असावे. त्यामुळे त्यांची व्यवहारात फसवणूक होणार नाही. या करीता गावातील सुशिक्षित व्यक्तींनी साक्षरता वर्ग चालवायला पुढाकार घ्यावा.

शोषण मुक्ती

गावात सर्व सामान्य गरीब आदिवासी, दलीत वर्गाचे कायम शोषण होत असते. अशा वर्गाला आपल्या अधिकारांची जाणीव करुन देऊन, शोषण मुक्त समाज निर्मितीचे काम आपल्याला करावे लागेल.

मागील मुद्दे लक्षात घेऊन आपण गावाचा विकास करु शकतो. पंचमहाल, दाहोद जिल्ह्यात समाजात हुंड्याची जी प्रथा आहे ती अतिशय वाईट आहे. अशा प्रथा व अंधश्रद्धा तोडाव्या लागतील. त्यांचा आपल्या समाजावर फारच वाईट परिणाम होत आहे. अशा प्रथा बंद करण्यासाठी आपल्या सर्व बंधू भगिनींना संघटीत व्हावे लागेल.

कार्यक्रमाच्या समारोपात डॉ. गणेश देवी यांनी समाजात एकात्मतेची गरज असल्याचे सांगितले. ज्या समाजात एकात्मता नाही तेथे शांती नसते. त्याकरीता आपल्याला संगठीत होऊन समाजातील लोकांना एकाच मंचावर एकत्र आणायचे आहे, हाच ग्राम विकास केन्द्राचा प्रमुख हेतु आहे.

भाषा : गरासिया

रामपुरा वडला साथे वार्तालाप

प्रश्न : आवोरा रॉम रॉम! केठा हा आवो हो? थेमरे नॉम हुं हीं?

उत्तर : आजजा रॉम रॉम सायेब. मु तं रांमपुरा हॉ आवा हां. मार नॉम तं धनाभाई भवनाभाई गमार. मार आई रूं नॉम थावरी बेन.

प्रश्न : धनाभाई, थँमरे केतरा भाई नं केतरी बेन हीं? भँणीयारां केतरां हीं?

उत्तर : मार पांस भाई नं पांस बेंने हीं. तीन भाई भँणीयारा हें. बेंनो भणीयारी नँ हीं.

प्रश्न : ओ..ओ.. वाहरूं कदुम हीं. थामां केतरे हुदी भँणीयारा हॉ?

उत्तर : में कॉलेझ हुदी भणीयारो हुं. मार काकाओ हुजायुं भँणवारूं. वो आगेळ भणीयारो हो तो ओ तो मोईन आगेळ भणवारी हीखामेण आह्ले. मार वात मार बेंने ने मॉनी, भणीयारी नँ हीं.

प्रश्न : थेमां आगेळ हीअ न भँणीया?

उत्तर : मार घर पैंह्ये नँबळुं होतुं. उह भणीया पैंह्या घँणा हॉवे. उह मुं न भणीयो पँहण हावां मु पासुं विसारूं हं.

प्रश्न : थेमां आह्ल हु कॉम कँरो हो.

उत्तर : हामां आह्ल सोहरीयांर आसरणमांय सेवारू कॉम कँरां हां.

प्रश्न : थँमरे भाई नं बेंनो हु कॉम कँरां ही? केतरी झमीं हं?

उत्तर : मार बे भाई भणी हीं, बे भाई खेतीम मँदद कँरावी हीं. पनर वीघा झमीं हं. पॉणी नें हें.

प्रश्न : [illegible] खेते केरता आवरे हं?

उत्तर : हं [illegible] खेते कँरता आवरे हं नं मांई हारूं कॉमे आवरे हं. कॉममां शँरम [illegible].

प्रश्न : [illegible] पणीझारो हो? थेमां भणीयारी बायरे हीय न मळझी?

उत्तर : हं मुं पणीझार हं मांई भणीयारी बायरे मँळती हाँती, पँण मांही नोकरी [illegible]. मार घरे खेती कॉम करवारू होवे. अँभण बायरे कॉम कँरे नं [illegible] खेती कॉम नँ कँरे. अेथे मां भणीयारी बायरे नँ कँरी हमरे [illegible] ओ ओसी हं.

प्रश्न : [illegible] थँमरे हु मतलोक हं?

उत्तर : [illegible] थाहे अेतरे पेस पण्यावो ईणांरे सोरां सुदारे. बदां [illegible] आनँद आवे. मुं मांनुं हीं के सोरा न ठेठ लगण

भँणावो, पेस पण्यावो. सोरींआं ने भँणे तेण लगण गराहीया नँ सुदरे.

प्रश्न : थेमरे केतरी गाय, डोबे, बाखरां हीं? उणाकं दूधकं हु कँरो?

उत्तर : हमरे सार गाय, बे डोबे, पनरे बाखरो हीं बादाक पांस लोटी दूध होवे. खाता वेदे उणारी हामां साह कँरा डोला नँ हाँवे उणारे घेर लोटी लोटी साह आलां.

प्रश्न : थेमरे गांमे डेरी हं? डेरी हु थेमरे गांमरां न मांणहोने केया केया फायदा होझ्या?

उत्तर : हमरे गांमोमांय डेरी हं नँ डेरी हु हमरे गांमेवाळांई खूब लाभ होझ्यो. खांणे मेळे, ठावो, भाव मेळे, पनरा दँ ने पैंहयां मेळे, गाय, डोबे, काटी, बाखरां हार दवा मेळे उणहो घेणो फायदो हाँझ्यो हं.

प्रश्न : खेते करेहं उणांर लोठां होवा झोईझे. थामरे हु मतलोक हं?

उत्तर : खेते करे हं उणांर लोठां होवणां झोईझे लोठां हु खातेर मेळे अे खातर खेतरे म खातरे खेती हारी हॉवे. ओतरे खर पँण मेळे गाय, डोबानं मोटो हॉवे केल्यांपाडां वेसे, पैंहया मेळे.

प्रश्न : आह्व हँमरी सरकार हं. थमरे गांमेमाय सरकारी काँम हीडी ही नँ लाभ होझ्यो हे?

उत्तर : हमरे गांममांय सरकारी काँम होझ्यां हं सरकारी काँमे ही झेणार घरे न होतां उणार घरे कीदां, पाका रोर कीदा, तँळाव, सेकडेम कीदा, उहो घँणो फायदो होझ्यो हं.

प्रश्न : थेमरें गांमेमांय केई केई रोग वदारे थाय हीं? थामां ऊणा रोगोंई मटारवा हु हु केरो हो?

उत्तर : हमरे गांमेमाय ताव, पेट हुईआ, हुलकवा, मोतीसरो, टीबी, घांह, खँणवा हरखा रोग वदारे थाय हं. देसी दवा कँरवा म आवी हीं, पेहला न मेटे तें मोटे दँवाखाणे झाय. पैंहया न होते, घँणा मांणहो अेरांन थाय. गांममाय दँवाखाणु नँ ही.

प्रश्न : थेमरे गांमेमांय केई केई खँराबी हं? तँ उणाई दूरे कँरवा थामां हु कहाँ हाँ?

उत्तर : हमरें गांमेमाय दारू परेहे, मांणहो पीअे हे, मांहमांह कूटाय हं, वेरे वदे हं, मांदे परे हे, गुटका तँमाखु वदारे खाय, सोरीओ नं बैइरि खाय, दारू, गुटका-भांग वपराझी हं मार ते ईह केहेवु हें के अँभण-अगनांन मांणह ई वायरें ईणारा नुकसान झाणतो नँ हीं, अेणांन हमझणरी झँरूर हं, झे झे गांमेमाय वसणवाळे वसतु वपराझी ही. उणारे गांमेमाय हमझण आले. मार घरे नुकसान कँरवावाळी वसतु वपराझी नँ ही.

प्रश्न : थेमरे समाझमां बे-सार बैराओ राखनार हं? ऊणामाय थांमां हुं मांनो हो?

उत्तर : आगली बैरीन सोरा न होवे, सोरूं अेकस हॉवे, झेणार झमीं नं माल वदारे होवें नं घरकांम करवा वाळां ओसां होवे, ऊणारा बीझी बैरे आंणे वो ते बे-तेण बैरे हाँवे ऊणारे दसे-बारे सैया हॉवें. ई भेगा मेळे न घरे काँम केरे झगरा वेळे घरना सैया काँमे लागे आगँळ वाहरू हाँतु, अेवे ओसु हं मुं ई हुं मांनुं हु के घरे वेवसथा होवे, सैयो-सोरी नँ हाँवे, नं झरूर हाँवे, तो बीझी बैरे लावणाम वांदो नेंई.

प्रश्न : थेमरे गांमेमाय भँणवा ओसा के हं?

उत्तर : आगँळ गांमेमाय के आझुबाझु नेहाळ नँ होती लोख बीता के भणवारे काँमे लडवा मेले. झगळमां हताता रेंता, कोईन नँ मेळता भँणवारा फायदा नँ झांणता झगळमां खावा-पीवान मँळतु, शिकार, रूखना, फळां खूब होते गांधीराझ होवे हमरे मांणहो नं लाभ नँ लीतो. गमीतो भँणवा लागा, आगँळ वदा न पैहयावाळा होवे आह्म मोटा सायेब हं, हमरे लोख हमझीन भँणवा मोकले एवी हमझीण आले होईए.

प्रश्न : हमरे लोख संसकरती रूंके झांणो हो?

उत्तर : हमरे लोख संसकरती भीलोरा झेवी हं. हँमान हँमरी वातेरू घँणुं मांन हं. हँमरी पांहे पाँण मुटेरू वरहांरू घँन हं. हँमरे साधन भोयाओनं पांहे घँणी घँणी केमती वाते हं. पाँण घँणी दखेरी वाते ए हे के हँमारी ऐ वातु नं भेळी कँरीनं ऊणा झगने वेताळवावाळो कोई केसली ओणी तेरती पेर नं आवो हेमां घँणा घोखेरावाळा गांमोमांय रहो हां. झगळला हेझान [illegible] आवे हं. ऐवो तो झग बदलो हे. कोई सेतारवारू नें मेळु, ऐथे [illegible] भणियारा नेही. बारा नें पेरा. हँमां हमझण के आवे, थेमां [illegible] हो के हेमरी वेसती ओसी हं, भीलोरी वॅसती घॅणी हं. हमरे-[illegible] अवाझी-आब्रुरोर वीरळपर मँझीकरां गांमेमां रॅहां हां. हॅमो [illegible] मराहिया हां. ऐहां बारा नेही झाता. ऍवे हमरी हमझण

आवे हं. हॅमारे ओठे टीबी नेही, पॉण रेरिया हं. रेरियाम वाते हांमळां हां. भीलोरी वातु आवे हे, पॉण हॅमरे गराहियारी वाते रेरियाम आवते नेंही. हॅवा हॅमो गीतो गाईतो, वाते-कोणीओ केहां, भझन गाईतो. हॅमां हु हु केरा, उणेरी वाते के हां. हॅमाळ नासवाळ भीलोही फेर पॅरेहे, हॅमो नासां, वॅगारसां, लाखरा न भारारी मुरते बणावे, सितरां सितरे, हाळ आवरे हे. थेमां हेदा हेदा आवो, हॅमा घॅणी हारी केळा करहां.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

संवाद

(धनाभाई भवनाभाई गमार (सोखला गरासिया) यांच्याशी झालेली चर्चा)

प्रश्न : या, राम राम. कुठून आलात ? आपले नाव काय ?

उत्तर : राम राम, मी रामपुरहून आलो आहे. माझे नाव धनाभाई भवनाभाई गमार आहे. माझ्या आईचे नाव आहे थावरीबेन.

प्रश्न : धनाभाई आपल्याला किती भाऊ-बहिणी आहेत ? त्याच्यातले किती शिकलेले आहेत ?

उत्तर : आम्ही पाच भाऊ व पाच बहिणी आहोत. तीन भाऊ शिकलेले आहेत पण बहिणी अशिक्षित आहेत.

प्रश्न : वाह, आपला परिवार मोठा आहे ! आपले शिक्षण किती ?

उत्तर : मी कोलेज पर्यतचे शिक्षण प्राप्त केले आहे. माझे काका शिकलेले होते, त्यांनी मला पुढच्या शिक्षणाची प्रेरणा दिली. मी शिकलो परंतु माझ्या सारखे शिक्षण बहिणींनी घेतले नाही म्हणून त्या सर्व अशिक्षित राहिल्या.

प्रश्न : आपण पुढचे शिक्षण का नाही घेतले ?

उत्तर : आमची आर्थिक स्थिती खराब आहे. पुढच्या शिक्षणासाठी खूप पैसा लागतो म्हणून शिक्षण घेऊ शकलो नाही. आता पुढच्या शिक्षणासाठी विचार करत आहे.

प्रश्न : आपण आत्ता काय काम करता ?

उत्तर : मी मुलींच्या आश्रमशाळेत सेवा देतो आहे.

प्रश्न : आपले भाऊ-बहिण काय काम करतात ? शेत जमीन किती आहे ?

उत्तर : माझे दोन भाऊ शिक्षण घेत आहेत. दोन भाऊ शेती करतात. तीन बहिणी आपल्या सासरी आहेत व दोन बहिणी शेतीकामाला मदत करतात. आमची पंधरा एकर जमीन आहे, पण पाणी नाही.

प्रश्न : आपल्याला शेती काम येते का ?

उत्तर : हो, मी शेतीकाम समजतो. मी शेतीसंबंधीची सगळीच कामे करु शकतो.

कोणतेही प्रकारचे काम करण्यास मला लाज वाटत नाही.

प्रश्न : आपण विवाहीत आहात ? आपल्याला शिक्षित पत्नी शिक्षित का नाही मिळाली?

उत्तर : होय, मी विवाहीत आहे. मला शिक्षित पत्नी मिळाली असती पण मला नोकरी नाहीये. माझ्या घरी शेती आणि पशुपालन करण्याचे काम होते व अशिक्षित स्त्रीच ही कामे चांगली करु शकते. शिक्षित बाई शेतीकाम करणार नाही. या कारणास्तव मी शिकलेली बाई पसंत केली नाही. आमच्याकडे तसेही मुलींमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण कमी आहे.

प्रश्न : मुलींच्या शिक्षणाबद्दल आपले काय मत आहे ?

उत्तर : मुली शिक्षण प्राप्त करून, वयात आल्यानंतरच त्यांचे लग्न करायला पाहिजे. तरच ती आपल्या मुलांना चांगल्या प्रकारे शिक्षण देऊ शकते. मला वाटते की, मुलींना खुप शिकवावे, शिक्षण पुर्ण झाल्यानंतरच लग्न करावे. जोपर्यंत स्त्री शिक्षित होत नाही तोपर्यंत 'गरासिया' समाज कधीच पुढे येणार नाही.

प्रश्न : आपल्याजवळ गायी, म्हशी, बकऱ्या किती आहेत ? त्यांच्या दुधाचे काय करतात ?

उत्तर : माझ्याजवळ चार गायी, दोन म्हशी आणि पंधरा बकऱ्या आहेत. सगळ्यांचे मिळून रोजचे पाच लिटर दुध मिळते. जास्तीच्या उरलेल्या दुधाचे दही, ताक करवितात आणि आसपास ज्याच्याकडे दुभती गाय, म्हैस नाहीये त्यांना लिटर दोन लिटर ताक देतो.

प्रश्न : आपल्या गावात डेरी आहे ? डेरीपासून आपल्या गावातील लोकांना किती लाभ होतो ?

उत्तर : आमच्या गावात डेरी आहे. डेरी पासून गावकऱ्यांना खुप लाभ होतो. डेरीमुळे कामधंदा मिळतो, दुधाची चांगली किंमत मिळते, पंधरा दिवसाआड दुधाची रक्कम मिळते. गाय, म्हैशी, बैल, बकऱ्या आजारी पडल्या तर कमी किंमतीत औषधे मिळतात. असे बरेच फायदे होतात.

प्रश्न : शेती करणाऱ्यांकडे गुरे असला पाहिजे, आपला विचार काय आहे ?

उत्तर : शेती करणाऱ्यांकडे गुरे असली पाहिजे. गुरांपासून शेण मिळते. शेणा मुळे शेती चांगली होती. चांगले उत्पन्न मिळते आणि चांगला चारा मिळतो. ज्यामुळे वासरे मोठी होतात व त्यांना विकून चांगली किंमत मिळते.

प्रश्न : लोकशाहीमध्ये आपल्या गावात सरकारी कामा मुळे किती लाभ झाला आहे ?

उत्तर : आमच्या गावात बरीच सरकारी कामे चालतात. ज्यांना घर नव्हते, त्यांची घरे बांधली, गावात पक्के रस्ते झाले, विहीर, गाव तलाव पाझर तलावही झालेले आहेत. अशा विविध कार्यांमुळे बराच लाभ झालेला आहे.

प्रश्न : आपल्या गावात कोणत्या रोगाचे प्रमाण जास्त आहे ? या रोग निवारणासाठी

काय करतात ?

उत्तर : आमच्या गावात ताप, वांत्या, पोटदुखी, टायफोईड, क्षयरोग, खोकला, त्वचारोग इत्यादींचे प्रमाण जास्त आढळते. प्रथम घरघुती औषधांचा वापर होतो. जर बरे वाटले नाही, तर शहरात मोठ्या दवाखान्यात औषध घ्यायला जातो. पैशांची व्यवस्था नसल्यामुळे खूप लोकांना त्रास होतो. औषध घेण्यासाठी पैशाची सुविधा झाल्यानंतर औषध आणतात. गावात दवाखाना नाही.

प्रश्न : आपल्या गावात कुठले व्यसन आहेत? त्यांना दुर करण्यासाठी काय करतात ?

उत्तर : आमच्या गावात दारुबंदी आहे. तरी लोक दारु पितात त्यामुळे भांडणे होतात, आपसात वैर निर्माण होते, गुटखा, तंबाखू पण खातात. आता हे व्यसन मुलीं, महिलांपर्यंत पसरलेले आहे. ही माणसे दारु, तंबाखू पासून होणाऱ्या नुकसानापासून अजाण आहे. त्यांना समजवण्याची आवश्यकता आहे. ज्या गावात व्यसन करणारी माणसे आहेत त्यांना या नुकसाना बद्दल समजाविले पाहिजे. माझ्या घरात कोणत्याही प्रकारचे व्यसन नाही.

प्रश्न : आपल्या गावात भांडणे होतात ?

उत्तर : होय, आमच्या गावात भांडणे होतात. आम्ही समजावतो. पण समजायला तयार नाही. भांडणामुळे खुप नुकसान होते, व्यक्ती मरतात. वैरीचे वैरी वाढत जातात. हे बंध व्हायला पाहिजे. जर हे बंद झाले नाहीतर समाजाचे खूप नुकसान होणार आहे.

प्रश्न : आपल्या समाजात बहुपत्नी वाले आहेत. त्याबद्दल आपले मत काय ?

उत्तर : जर पहिल्या पत्नीला मुल झाले नाही, एकच मुलगा वा मुलगी असेल, ज्यांची शेत जमीन जास्त आहे आणि काम करणारे कमी असतील. तेव्हा दुसरी पत्नी आणली जाते. दोन-तीन पत्नीचे दहा बारा मुलेमुली होतात. हे सर्व मिळून घरात काम करतात. एखाद्या बरोबर जर भांडण झाले तर त्या वेळी सर्व परिवार त्यावेळी कामी येतो. पूर्वी असे खूप होत होते. पण आता पुष्कळ कमी प्रमाण झाले आहे. मी असे मानतो की घरात साधन संपत्ती असेल, एकही अपत्य नसेल आणि अत्यंत आवश्यकता असेल तरच दुसरे लग्न करायला पाहिजे.

प्रश्न : आपल्या गावात शिक्षणाचे प्रमाण कमी का आहे ?

उत्तर : पूर्वी आमच्या किंवा जवळच्या गावात शाळा नव्हती. आमच्या पुर्वजांना भिती वाटायची की जर मुलांना शिक्षणासाठी पाठविले तर सरकार त्यांना लढाईला पाठवतील. माणसे जंगलात राहत होती, शिक्षित व्यक्तींशी त्यांचा संपर्क नव्हता. शिक्षणामुळे होणारे लाभाविषयी त्यांना माहिती नव्हते. जंगलात खाण्यासाठी पुरेसे प्रमाणात अन्न मिळत होते, शिकार, फळ, फुल इत्यादी भरपूर प्रमाणात मिळत होते. स्वातंत्र्याचा लाभ आम्ही घेऊ शकलो नाही. डूंगरीभील

शिकल्यामुळे त्यांचा खूप विकास झाला व ते आपल्या मुलांना शिक्षणासाठी पाठवू लागले आहेत. आता मुले शिकू लागली आहेत.

प्रश्न : आपण आपल्या संस्कृतीबद्दल काही सांगाल का ?

उत्तर : मला आमच्या संस्कृतिबद्दल काहीच माहिती नाही. आमची माणसे नाचण्यात, गाण्यात आणि वाजविण्यात खूपच प्रवीण आहेत. गाणी गातात, नाचतात, साधु माणसे चांगली भजने म्हणतात. आम्ही कोटेश्वर, अम्बाजी, सीयावा या ठिकाणी यात्रेला जातो. तिथे जाऊन आम्ही नाचतो, गातो आणि खूप मजा करतो.

भाषा : डुंगरी भिली

सापेली सोपरी

आवा काठा मारगे झाईन भीलांना गीतां–वारता होधवा अनं मेळववाही मनं हुं मळु? आवो सवाल हेंलमा थाय. अेंणी वेळाअे ऐक मोटा मननागानाराने ईयामा सेत आवे हें. १९८७ ना टाढ(जान्युआरी)ना मईनाना आणंद आलता भर बपोरे 'डुंगरी भीलोना देवियावाळाना अरेलाः नवलाख देवीओ अने करमीरो' सॉपरी बारी पर्या पेस मार अरेलानो दांनी काका राझा न ओणी सोंपरी आलवा अनं(माथाही) देवानो भार उतारवा पॉस मउरा गॉम झई रो अतो. हरदो सोवनी वेळामा सालवाही खुस्सी हो खह्लाटा मारतो अतो. मगरावाळी वाटे 'बिल्यावाळु वेळु' अडोळी अगळ अेंडो त्येंर ऐक पाँगे लगरातो काळा खोरियानो भोटो भील हाँमो मळो. मार अरेलानो गानारो केंर हें के नहीं, अेंण झॉणवा सवाल करो, ''काको राझे केंर हें? पेस अेंणानी हाँमु झोवु. अमां अेक बीझाही सेतराया अें, ऐम ऐक बीझान झोता ठग मग ऊपा रई गा! थोरी वारतो हुं बोलावुं अेंणी पाँण हुझ नें परी. पेस काको राझो बोलो, ''पाई पगा थुं?'' पेस वाट वीसमास बेही गा. बे वरह पेस आझ खेर(खेड ब्रह्मा) ही पनर गाउ दूरा बिल्यावाळा वेळाना ढोके अमार वणझाँणो भेटो थई गो'तो. कोंणा आणंद ही बेयांनी आँखो वेंहरी. केंणा अेतही मारा खपे आथ पपाळीन पूसु, ''कें झातो?'' ''तनं मिळवा!'' में कउ. ''अवण उं तो अरेला नहीं गाई हकतो!'' अेंणा पेस सियार मईना मटोडा गाँमना डागतरनी हपाळही अेझा हाझा था'ता. पाँण अेक पाँगे खोर रेई गेई'ती. में अेंणान गाधेला अरेला नी सापेली साँपरी थेलामाही काटीन आथमा आली. अेंणाना मखमाही सबदा नेंकळी परा, ''आई! हा! हा! साँपरी पर तो नख्या उंस हुं ने?'' काका राझा साँपरी उपेंरनुं मखपाँनु नवलाई अनं आणंदही फेरवी फेरवीन झोवा लागा अनं केंवा लागा, ''माररा खोलरूं हें ने! उंस हुं ने! पेलो बेठो हें ऐंणो लखो हें ने!'' ऐंणी साँपरी उपेंरनां सितरांनां नाँम पारवा लागा अनं मार आँखो ऐंणाना मख पर फेलायेला सोवना आणंदन पीवा लागी. काका राझा साँपरी खोलीन अक्षरो झोवा लागा पाँण अणभणता नरी. थेलामाही बीझी साँपरी बारी काटीन ऐंणाऐ गाधेली लीटीओ वाँसी हपळावीः

नवी नवरातनो दन आवो...

बाईओ...

नवी नवरातनो दन ऐ...न आयो हें...

ऐणानी गाधेली स लीटीओ साँपरीमाही हॉपळीन, गट्टा मख उपर सेतट झनमु! काकाराझा खुस्सीहा खह्लाटा मारता अगळनी लीटीओ गावा लागाः

सूंडन सरावटी वात सोळ हें...बाईओ...

होजाला पारणे रमणा ऐं...न लागी हें...
होजाला...कांव्रीऐ रमत मॉडे हें...बाईओ...
होजाला पारणे रमणा ऐं... न लागी हें...
[illegible] झाहें न नेंसोणी...बोले हें...बाईओ...
[illegible] झाहें...नेंसोणीओ...रे बोल हें...

[illegible] ऐंयान मख्ख उपेंर आवेली खुस्सीन पॉमतो अतो नं मारो हरदो [illegible] किलोल करतो'तो. मनं लागु के अवण मार किया सॉदरनी झळर [illegible] पीढीओनी हगरी राखेली मांघी मूरी, ऐंणान स वियाझ हाथे पासी [illegible]. अनं मार मेंमत फळी अती.

[illegible] वेळना विसरॉमा पेस अमां बेय धेंमें धेंमें ऐंडता, वातो करता मटोडा [illegible]. डागतर कनही ऐंणा वास्ते दवा लीती. झावानी वेळाऐं बीझा [illegible] राग पुरावववाळा वास्ते हात सॉपरीऐं आली.

थोरा दन पेसे ऐणान फरी वार लख्खवानी(लकवानी)वेळ उपरी अनं ऐणा [illegible] वासी था. लोकाई वेळाऐं उं पॉस महुडा गॉम गो. कळहा कुटुंमे [illegible] झंगीनी मेंठी वातो करी, अनं अमां दःखी थां. सेले काका राझाना एक [illegible] कउं, ''पाई पगा, थारी सॉपरी तो बा होरीऐं राख्खी हहा हूतो. मार सैयो [illegible] सॉपरी वॉसतो त्येंर तो बा, मॉंदमाही पॉण ऊपो थातो नं केंतो, सॉंपरी [illegible] आहुय आवें नं नासुय आवें! ओंणी वेळा मनं लागु के वननां ऑंणा [illegible]–[illegible] भेळी करवामां गमावेलां झंगीना थोरां वरहां कोममा आवां हें.

[illegible] लेखाचा मराठी अनुवाद

‘मुद्रित पुस्तक’

आदिवासी लोकसाहित्याच्या अशा दुर्मिळ आणि अतिशय खडतर संशोधन व [illegible] कार्यातून मला काय विशेष लाभ झाला असा प्रश्न मला सहजच विचारला जातो. [illegible] माझ्या माहितीतील एका उदार गायकाची मला आवर्जून आठवण येते. -

१९८७ च्या जानेवारी महिन्याच्या एका आल्हाददायक दुपारी ‘डुंगरी भिलोना [illegible]लाना अरेला, नवलाख देविओ अने करमीरो’ या पुस्तक प्रकाशनानंतर माझ्या [illegible] राजाकाकांना ते पुस्तक देण्यासाठी व त्यांचे आभार मानन्यासाठी ‘पाँच महुडा’ [illegible] जात होतो. शिशिर ऋतुतील रम्य वातावरणात पदयात्रेच्या आनंदात चित्तवृत्ती [illegible] होत होत्या. डोंगरी पायवाटेवर ‘बिल्या’ चा नाला ओलांडून पुढे येताच माझ्या [illegible] एका पायाने लंगडत असलेला सावळ्या रंगाचा एक वृद्ध आदिवासी येतांना [illegible]. माझे ओळखीचे राजाकाका घरी आहेत की नाही ? हे जाणून घेण्यासाठी मी प्रश्न [illegible].

‘राजाकाका घरी आहेत का ?’ असे विचारीत मी त्यांच्याकडे पाहिलं आणि [illegible] एकमेकांकडे आश्चर्याने पाहतच राहिलो. काही क्षणापर्यंत तर काय बोलावे हेच

सुचेना. अखेर राजाकाकाच म्हणाले, 'भगाभाई तुम्ही ?'

असे म्हणत आम्ही पायवाटेवरच बसकण मारली. तब्बल दोन वर्षानंतर 'बिल्या' च्या नाल्याच्या काठी खेडब्रह्मा गावातून ७५ किलोमीटर दूर आज अचानक आमची भेट झाली होती. आनंदातिरेकाने दोघांच्या डोळ्यात आनंदाश्रु वाहत होते. प्रेमपूर्वक वात्सल्याने माझ्या पाठीवरुन हात फिरवत त्यांनी विचारले, 'कुठे निघालात ?'

'तुम्हालाच भेटायला.' मी उत्तर दिले.

'पण मी आता 'अरेला' (कथागायन) गाऊ शकत नाही.' असं म्हणत त्यांनी त्यांच्या चार महिन्यापूर्वी आलेल्या पक्षघाताच्या झटक्याची माहिती दिली. 'मटोडा' गावाच्या डोक्टरांचे उपचार आणि औषधपाण्याने ते बरे झाले होते, पण पायात थोडा लंगडेपणा राहिला होता.

त्यांनी गायिलेल्या 'अरेला' (कथागायन) ची नुकत्याच प्रकाशित झालेल्या पुस्तकाची प्रत मी पिशवीतून काढून त्यांच्या हाती दिली. ते पाहून त्यांच्या मुखातून उस्फूर्त उद्गार बाहेर पडले, 'अहाहा ! पुस्तकावर तर मीच आहे.' असं म्हणत पुस्तकाच्या मुखपृष्ठाला अत्यानंदाने व आश्चर्याने ते उलटून-पालटून पाहू लागले अन् बोलू लागले, 'हे माझचं घर आहे, आणि मीच आहे ! हा जो जवळ बसलाय ना, तो 'लखा' आहे !' अस म्हणत ते पुस्तकांवरील चित्रांची व व्यक्तिरेखांची ओळख सांगू लागले. त्यांच्या चेहऱ्यावरील विलक्षण आनंदाला मी डोळ्यात सामावून घेत होतो. पुस्तक उघडून राजाकाका अक्षरे पाहू लागले, पण त्यांची निरक्षरता आडवी आली. पिशवीतून दुसरी प्रत काढून मी त्यांनीच गायिलेल्या काही ओळी त्यांना ऐकविल्या....

''नवी नवरातनो दन आवो
बाई वोऽऽऽऽ
नवी नवरातनो दन ए... न आवो है।....''

.... त्यांनीच गायिलेल्या गीताच्या ओळी पुस्तकातून ऐकून त्यांच्या सुरकुतलेल्या चेहऱ्यावर नवचेतना व उत्साह निर्माण झाला. उत्साहाने राजाकाका गीताच्या पुढच्या ओळी गाऊ लागले....

''सूंड न सरावटी वात सोळ हे
बाई वो......
होनाना पारणे रमणा ए... न लागी है !''
''होनान.. कोबाए रमत मांडे है....
बाई वो....
होनाना पारणे रमणा ए.... न लागी है''
''झुगता झाए न नेसांणा... बोल है...
बाई ओ....
झुग जा हे.... वेसाणाओ... रे बोल हे....''

.... त्यांच्या चेहऱ्यावरील अत्यानंद पाहून मी समाधानी होत होतो, मनोमन सुखावत होतो. आता अजून कोणत्या बक्षिसाची मला अपेक्षा असणार ? गेल्या कित्येक

पिढ्यापासूनची त्यांची संचित मौखिक संपदा आज त्यांना व्याजासकट परत मिळत होती. आणि माझी मेहनत फळाला आली होती.

थोड्या वेळाने आम्ही दोघे हळू हळू चालत-चालत मटोडा गावी गेलो. डॉक्टरांकडून औषधे घेतली आणि निरोप घेते वेळी त्यांच्या सात सहकलाकारांना त्यांच्यासाठी पुस्तकांच्या सात प्रती त्यांच्या सुपूर्त केल्या.

काही दिवसानंतर त्यांना पुन्हा पक्षाघाताचा झटका आला आणि त्यातच ते स्वर्गवासी झाले. त्यांच्या दशक्रिया विधीसाठी मी त्यांच्या गावी गेलो. तेव्हा त्यांच्या कुटुंबातील सदस्यांनी त्यांच्याकाही संस्मरणीय आठवणी कथन केल्या, त्या एकतांना आम्हा सर्वांनाच शोक अनावर झाला. शेवटी निघतांना राजाकाकांच्या एका मुलाने मला सांगितले,

'भगाभाई, तुमच्या पुस्तकाला वडील नेहमी उशीखाली ठेवून झोपायचे. माझा मुलगा जेव्हा तुमचं पुस्तक वाचायचा, तेव्हा वडील आजारपणातून उठून उभे राहत, आणि म्हणत... 'पुस्तकात लिहलेलं ऐकून हसूही येतं आणि नाचावसही वाटतं!'

.... या प्रसंगामुळे मला जाणवलं की या आदिवासी प्रांतातील समृद्ध मौखिक साहित्याचे संकलन करण्यात आयुष्यातील जी महत्वाची वर्षे व्यतीत झाली होती, त्यांचे आज सार्थक झाले होते.

भाषा : भांतु

दबाण खसेडो झूंबेशा कोर्पोरेशनान म्हारकु भीख मांगते कही दीए

२००४ म कोंग्रस सरकार का पहेला बजेट पड्या. उस–म गुजरात्ता खातर तो कांई खास कड थीया अमदावादा कु ईस बजेटाम मेगासीटी जाहेर करी. ईस जाहेराता के कारण अमदावादा कीया झूपडीयाँ हटाईकर रस्ते बड्डे कर–ण अन बड्डीयाँ बील्डींगा बनाव–ण का काम युध्धा के धोरणगा व शरू होइ गया. ईस काम्मा के शरूआत्ताम ज गुजरात्ता के मुख्यमंत्रीआ के मतविस्तार यानी क मणिनगराम छेल्ले ४० बरस स न्हानीया झूपडीयम रहणेवाले साँसी लोग्ग कु सब–स–वधा–र तकलीफ पडी.

ईददा तो सन १९९८ स ईनकीया झूपडपट्टीयाँ ६ फेर–र टूट्टी गया. पण ईस जाहेरा –ता के बाद ईनकीया झूपडीयाँ जरा वधा–र फेरर टूट–ण लाग्या. ईस बाता कू लेई कर में ईस बस्तीयान रहते अेक आशावादी जवान मुकेश साँसीयास बात करी. मुकेशान अपणे टूट्टोडीयाँ झूपडीयाँ साम्म बेसी कर बात करी.

'' हम कुल सात भाई ह म्हारे सात भाई–अ के पिरवार कुल ४२ माणस ह. जो भासस्ता के अलग–अलग भग्गम रहते ह.

मम्हारे बाप–दाददे ऐक जग्या स दूसरे जग्या फीरूरी कर धंधा करते थीऐ. हम भी उसी धंधेम लाग्गी गये. आजकाल हम नकशे बेस्सी कर म्हारा गुजरान चलावते ह. म्हारे टाबर नीशाळी म कड जात्ते ह, पण हम दुनिया के टाब–र कु ऐ बी सी–कक्के–जानवरे के नाम वगेरे जैसे चार्ट बेची कर उनका ज्ञान वधारते ह. हू ईस काम्माम छेल्ले १४ बरसस ह. हू सवा–र १० बज–स लेईकर सांजा के सात बज–ज सुधी अमदावाद शहेराम फीरी कर रोजा के ५० स १०० रपीए सुधी की कमाणी करी लेता थीआ. हम जड रहते ह उस जग्या कु पेंडा कहते ह. हु ईस वेडेम जन्मास–ज रहेता ह. म्हारे डुझुर्ग जब अैड्ड आईकर बस्से तब–स लेई कर १९९८ के बारमे महिने की २३ तारीफया सुधी हम धणे–ज शांतीयास म्हारा जीवन बीताई रहे थीअे. ईस दिन पहेली बार कोर्पोरेशनान म्हारीया झूपडीयाँ तोडी दीया अन म्हारन कू शहेर छोड्डी द–ण की धमकी दी. तबस–स लेईकर आज सुधी लगभग १५ स २० फेरर म्हारीया झूपडीयाँ तोडी दणम आया. पहे–ल तो झूपडीयाँ तूटी जाण्ण के बाद लगभग हजार रपीअेम नवी झूपडी उभी होई जाती थी. क्योकी थोडा घणा टूट्टोडा सामान भी हम उपयोग्गाम लेई लेत्ते थीअे. पण २००४ के बाद तो झूपडी फेरसुन बनाव–ण लगभग असंभव होई गवडा ह. २००४ स लेईकर आज सुधी म्हारीया झूपडीयाँ लगभग पांच फे–र तोडी दीया. अेक पे–र नवी झूपडी बनाव–णम अंदाजीत खर्चा १००० स १५००

[illegible] का होता ह. जो घडी-घडी कर-णा असंभव ह. मेरी आख्खी बचत तो [illegible] झूपडी बनाव-णम ज खलास होई गई. आज भी मकु मेरे छे टाब-र कु, अने मेरीयों बैरी कु रह-ण खातर घर कड ह. अन मेरे साथ्थी लगभग ६००-[illegible] मापस ईसी तरह स रोड्डा पर आपणा जीवन काढी रहे ह.

म्हारे बुझुर्ग विचरता-भटकता जीवन जीव-ण कु मजबुर थीअे. बे कडी [illegible] आपण्ण घर तो बनावते थीअे ज नाही. आज स लगभग ४५-५० [illegible] पहेले जब बे कडी- स घूमते-घूमते गुजराता के सबसे बड्डे शहर [illegible] आये तो उनकु लाग्या के ईस शहेराम म्हारन कु रोजी-रोटी अच्छी तरह स मीलती रहंगडी. जीद पे अमदावादा के मणीनगराके झग्गडीया [illegible] नीचे रह-ण लाग्ये. जोडीम ज रेल्वे स्टेशन हो-ण के कारण उनकु कडी [illegible] रहता थीआ तो आसानी होती थी.

हम मूळ राजस्थानना के रहेवासी ह, हम राजस्थानना के 'चीडावाडी' [illegible] के 'झूंझण' गामडे के रह-ण वाळे ह-म्हारे बुझुर्ग राजस्थान-स कब [illegible] उसकी तो मकु खबर कड ह, पण आज भी उस गोंव्वाम म्हारे घणे संबंधी रहते ह. पण म्हा-र तो अब अपणा जीवन ईसी शहेरा-म ज काढन-का. आजकाल मेरा घणा टाईम तो कोर्पोरेशना के चक्कर लगावणम अन दूसरे [illegible] कु कोर्पोरेशनना के साहेबा की बात समजावण म ज चल्या जात्ता ह.

घर भी कड ह अन धंधा भी कड ह. धंधे के काम्मा क लीअे मकु घणीफेरे [illegible] दिने बहार भी रहण पडता ह. पण जब-स झूपडीया टूट-ण शरू हुआ [illegible] मैं बहार जाण्ण बंध करी दीआ. क्योंकी झूपडीयाँ तोड-त टाईम कों. [illegible] साथ्थी पोलीस भील्यावती ह, जो टाब-र अने बैरी साथ्थी घणा ज खराब [illegible] करती ह. हु बहार गवडा होई अन को.

बोली आ साथी आई जाव तो मेरी बेर घरा का सामान संभा-ळ, टाब-र [illegible] कु खूद संभ-ळ कॉं. ना के ईस 'दबाण खसेडो' झूंबेशा-न तो हुमकु भीख मांगते करी दीअे ह.

हा...व...आजकाल मेरी बेरी आसपास्सा के विस्ताराम भीख मांगी कर [illegible] २०-३० रुपिअे ल्यावती ह, जीस कस टाब-र कु एक टाईमा का खाणा नसीब होता ह.

हु छे टाब-र कु लेई कर टूटोडीयाँ झुपड्डीयाँ के सामे बैठा रहता हु ... अन [illegible] राख्ता ह ... क...कडी पोलीस्साकी गाड्डी तो नाही आई रही हन...''

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

दबाण हटाव चळवळ

कोर्पोरेशनने आम्हाला भीख मागते करुन दिले आहेत

वर्ष २००४ मध्ये कोंग्रेस सरकारचे प्रथम वार्षिक बजेट बाहेर पडले त्यात गुजरातसाठी काही खास नव्हते पण अमदाबादला ह्या बजेट मध्ये मेगासीटी जाहेर करण्यात आली. ह्या जाहिरातीच्या कारणी अमदाबादच्या झोपडपट्टीना हटवुन कोर्पोरेशनने नवे रस्ते बनविले आणि नव्या ईमारती निर्माण करण्याची कामे सुद्धा सुरूवात केली. ह्या कार्याच्या सुरुवातीला गुजरातच्या मुख्यमंत्र्याचा मतविस्तार मणीनगरमध्ये मागच्या ४० वर्षांपासून लहानश्या झोपडीत राहणाऱ्यांच्या झोपड्याच प्रथम तोडण्यात आल्या. १९९८ ते २००४ पर्यंत त्यांच्या झोपड्या लगभग सहा वेळा तोडण्यात आल्या. ह्या मुद्याला घेऊन मी ह्या वस्तीमध्ये राहणाऱ्या एका आशावादी युवक मुकेश साँशीची भेट घेतली. मुकेशने स्वतःच्या तुटल्या गेलेल्या झोपडीच्या समोर बसुन माझ्याशी गोष्टी केल्या.

'आम्ही ऐकूण सात भावंड आहोत. आमच्या ह्या कुटुंबात ४२ माणसे आहेत. जे भारतात वेगवेगळ्या भागात राहत आहेत. आमचे वाडवडील एका स्थळातून दुसऱ्या स्थळी फिरूनच उद्योग करत होते आणि त्यात आम्हीपण याच उद्योगात जुळलो. आजकाल आम्ही नकशे विकुन स्वताःचे उतरनिर्वाह करीत आहोत. आमची मुलेबाळे तर कधीच शाळेत गेले नाहीत पण आम्ही जगातील दुसऱ्या मुलांना अे.बी.सी. क, ख, ग..... प्राण्यांची नावे वगैरे तसेच चार्ट विकून त्यांच्या ज्ञानाची वाढ करतो. मी ह्या उद्योगात शेवटच्या १४ वर्षांपासून आहे. मी सकाळी १० वाजल्यापासून सायकांळी ६ वाजे पर्यंत अमदाबादात फेरी करून रोजचे ५० ते १०० रुपये कमवितो. आम्ही ज्या वस्तीस 'पेडा' म्हणतो, त्या 'पेडा' मध्ये मी जन्मापासून रहात आहे.

आमचे वाडवडील पासून थेट आत्तापर्यंत म्हणजे १९९८ च्या डिसेंबर महीन्याच्या २३ तारखे पर्यंत आम्ही इथे शांतपणे रहात होतो. पण एक दिवशी अचानक पहिल्यांदा अमदाबाद म्युनिसिपल कोर्पोरेशनने आमच्या झोपड्या तोडण्यासाठी आणि आम्हास हे शहर सोडून जाण्याची धमकी दिली. त्या नंतर लगोलग १५ ते २० वेळा आमच्या झोपड्या तोडण्यात आल्या. पहिल्यांदा तर झोपड्या तुटल्यावर साधारणतः हजारेक रुपयात नवीन समानाची खरेदी करुन पुन्हा झोपड्या बनवून घेत होतो पण २००४ नंतर तर झोपड्या बनविण्याचे लगभग अशक्य झाले होते. २००४ पासून लगभग आमच्या झोपड्या पांच वेळा तोडण्यात आल्या. नवीन झोपडी बनविण्यास आम्हाला १००० ते १५०० रुपयांचा खर्च होतो जो वेळोवेळी करणे अशक्य आहे . आमची सगळी बचत तर नवीन झोपडी बनविण्यातच जाते. आणि आज पण पुन्हा मी बायको पोरांसकट माझ्याच तुटलेल्या झोपडीच्या जवळ बसलेलो आहे. माझ्या सारखेच लगभग ६०० ते ७०० माणसे ह्याच परिस्थितीत रस्त्यावर राहुन आपले जीवन जगत आहेत.

आमचे वाडवडील भटके जीवन जगण्यासाठी मजबुर होते, ते काही एका जागेवर स्वतःचे घर बांधुन राहत नव्हते. भटकत भटकत ते जेव्हा गुजरातचे मोठे शहर असे अमदावाद मध्ये आले तेव्हा त्यांना असे कळले की इथे तरी आपल्याला रोजी रोटी सहजपणे मिळेल या हेतूने ते अमदावादच्या मणीनगर विस्तारात आलेल्या झगडीयापुला खाली राहु लागले. जवळच रेल्वे स्टेशन असल्यामुळे त्यांना कुठेही जाण्यास सरळ पडत होते.

आम्ही मुळ राजस्थानचे राहणारे आहोत. राजस्थानच्या 'चाडावाडी' जिल्ह्यातील झुझणु गाव आमचे मुळ. आमचे वाडवडील राजस्थानातून केव्हा बाहेर पडले ते मला माहित नाही. पण आजही माझ्या गावात माझे नातलग राहत आहेत.

परंतु आम्हास स्वताःचे जीवन तर इथेच याच शहरामध्ये जगावयाचे आहे. आजकाल माझा जास्तीत जास्त वेळ कोर्पोरेशनचे धक्का खाण्यात आणि तेथील साहेबांना समजवण्यातच जातो. माझ्या जवळ काही काम धंदा सुद्धा नाही. काम शोधण्यासाठी अनेक वेळा १०-१५ दिवस बाहेर जावे लागते पण आता जेव्हापासून झोपड्या तोडण्याची सुरुवात झाली आहे तेव्हापासून बाहेर जाण्याचे बिलकुल बंद केले आहे. कारण की झोपड्या तोडत्याच्या वेळी कोर्पोरेशनवाल्यां बरोबरच पोलीस पण जवळच असतात. ते मुलबाळ आणि बायकांशी खुपच वाईट वागतात. अशा वेळी मी जर कामासाठी बाहेर गावी गेलो तर माझ्या मुलांबाळाची कोण काळजी घेईल.

ह्या दाब हटाव झुंबेशाने तर आम्हास भिख मागते केले आहे.

आजकाल माझी बायको जवळपासच्या विस्तारात भीख मागुन २०-३० रुपये घेऊन येते त्यामुळे एकेवेळी जेमतेम जेवण मिळते. मी माझ्या ६ मुलांना घेऊन, माझ्या तुटक्या झोपडीसमोर बसुन त्यांचावर लक्ष ठेवतो. कुठूनही पोलिसची गाडी तर येत नाही ना?

आदिवासीस्नं अक्षर 'आंदोलन'

मांगला वीस-पंचवीस वरीसपशी ज्या ज्या राज्यस्मा आदिवासी वस्ती शे त्या राज्यस्मा नवीन परकारनं 'अक्षर आंदोलन' उभं राहेल दखास. पश्चिम भारतमजारला शिकेल सवरेल आदिवासीसले राजस्थान मजारला उदयपुरले आनि मध्येप्रदेशमजारला भोपाळले आदिवासी संस्कृतीवर ज्या पुस्तकं प्रकाशित जयात, त्या माहीत शेतंस दिल्लीले आनि झारखंडी संस्कृती वाढावाकर्ता 'रमणीका फौंडेशन' नहीथे छित्तीसगढनी लोकसंस्कृतीकर्ता, पुढे इयेल 'छत्तीसगढी लोकाक्षर' यास्नीबी माहिती आपुले शे. कौमासा, आरवली, उद्घोष, आम-आदमी आनि छत्तीसगढी लोकाक्षर हया नियतकालिकं जास्त लोकसपावत जातंस. तरीबी बाकीना नियतकालिकं भारतातला आदिवासी भागमाँ आता आता जावा लागात. मी आत्ताच झारखंडले जायी वनू. तठे शंभरथीन जास्त आदिवासी भाषास्मा लिखान करनारा लेखक हजर व्हतात झाडी बोलीमा पाच सहा नियतकालिकस्नी माहिती माले तठे मिळनी. ओरीसा, बिहार, झारखंड, छत्तीसगढ, आंध्र आनि महाराष्ट्र हया राज्यस्मा उलसास्पशी मोठास्पावत शंभरतीन जास्त नियतकालिकं प्रकाशित व्हतंस आदिवासी भाषास्मा छापेल पेपरं ते आखो निराळाच उत्तर पूर्वकडला राज्यस्मा(अरुणाचल आनि नागालँडमा) सोतान्या कुर्कबारी, अंगामी, आओनागा अशा मुख्य भाशास्मा लिखान व्हस. प्रानि या साहित्यले सरकारना आधार मिळीसन शिकाडास बी. जशी अरुणाचलमा तठली भाषानी लिपीकर्ता आंदोलन जयात संताली भाषानी लिपी तयार करानी ज्यास्नी कोशीश कर्या त्या मूर्मूनी जनम शंभरी तठे साजरी व्हयी-हायनी.

१९९६मा मी केंद्रिय साहित्य अकादमीकर्ता भारतीय आदिवासी साहित्यनी येक पुस्तक सारवळी तयार करानं काम घिदं व्हतं, तधळ मन्हा आशे ध्यानात वनं, आदिवासी साहित्यमा रस धेनारस्नी संख्या भारतमा खूप शे. हायी काम हातमां धेवानं आगोदर माले त्याना अंदाज नव्हता. पन पुढे जश्या पत्रव्यवहार वाढत गया, तशे वेगवेगळा राज्यस्मातला आदिवासी साहित्यना अभ्यासक भेटत गयात. मालेबी आदिवासी साहित्यना समाजमजारला आवाका ध्यानात वना.

ह्या सगळा लेखकस्मा माले येक येगळंपन दिसनं. त्यास्मा राजकारननं भान आति आपलं सांस्कृतिक भान यास्ना चांगला मिलाफ व्हयेल शे. आजपावत 'आदिवासी संस्कृती नष्ट व्हयी चालनी, ती आता सगळी बुडी जायी. तिनं नावबी उरनार नही,' आशा आरोळ्या ठोकनारा आदिवासी लेखक माले

जानं, हायी आजना काळनी गरज शे.

आवढा दोन-तीन वरीसमा 'ढोल'मा भारतमजारल्या खूब येगयेगळ्या भाषा इथीन आशे वाटस फक्त गुजराथ, महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश आनि राजस्थान मजारला आदिवासी भाषा 'ढोल' मा वन्यात तरी त्या चाळीसपावत जातीस. छत्तीसगढ, झारखंड, आंध्र आशा राज्यस्मा आदिवासी भाषा ढोल मा काबंर घेन्या नहीत? येक आक्खा लेख जरी नसना तरी चार पाच वळी तरी ह्या भाशास्नया काबरं घेऊ नहीत? आशा चार-सहा वळी घेनं आपुले आता काही आवघड शे का? आशा पद्धतरवाल परत्येक आदिवासी भाशामजारल्या चार सहा वळी का व्हयेतना, छापेल नियतकालिक निघनं आनि त्ये जर भारतमजारला सगळा मुख्य आदिवासी बोलीना समुदायपावत पोचनं त्ये भारतमजारला आदिवासी गटनं 'सांस्कृतिक विश्व' तयार व्हयी. त्याले आपू 'आदिवासीस्न अक्षर आंदोलन' हया नाववरी वळखू 'ढोल' त्याना नवा रुपमा हया 'अक्षर आंदोलन' नी वाट तयार कराकर्ता बळकट 'आनि सक्षम' पाहिजे. मी ढोल ना संपादक मंडळले शुभेच्छा देस.
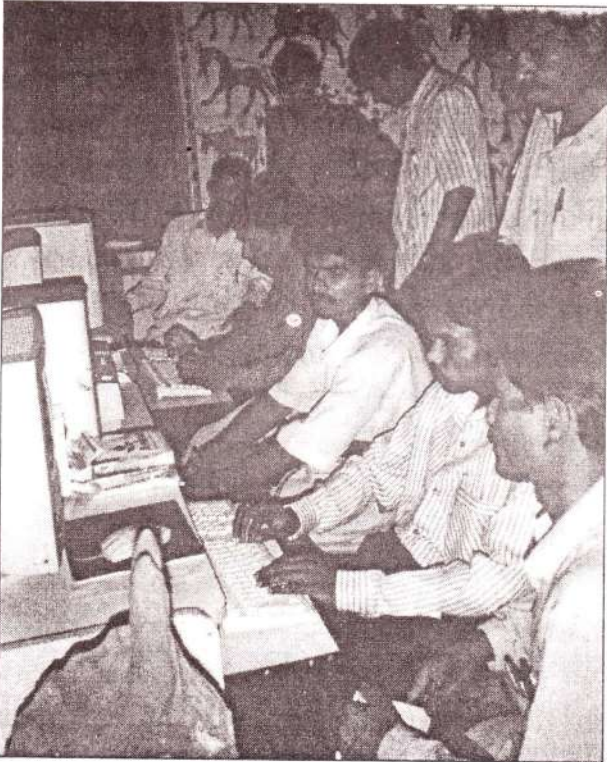
आत्माराम राठोड

रुढीपरमाने पाहय ते मन्ह कोनतंच जनमगाव नही. मन्हा जनम तांडामा जया. 'तांडा' न कामकाज मुख्य पंचना नियमखाल चालंस. हया पंचना निवाडा खरा राहो का खोटा, तो त्याना शेवटला शब्द-हास. त्याना फैसला आयुक्षमातीन उठाडाना ऱ्हायना तरी त्यानापुढे कोण्याच रावण्या चालती नहीत.

परंपरा मा बांधेल 'तांडा' आदिवासी लोक धार्मिक पूजापाठ विधीस्मा बुडी जातंस आनि त्याकर्ता शेठसावकार कडथीन भरपूर व्याजनं कर्ज काढीसन लाचार व्हयी-हातंस.

मायथीन बापन्याच मन्हा ल्हानपणमजारल्या आठवनी माले सांगता इथीन. आम्ही त्यासले 'दादी' म्हनूत दादी मुख्य पंचना विश्वासमजारला सगळात जवळना व्हतात. दबाव आनि घाबरनं त्यास्ले माहीत नव्हतं. म्हनीसन त्या कायम सत्यनी वाटवर चालेत.

आमनी वस्ती आठ झोपडीस्नी टोळी व्हती. काही लोक सोडात ते परत्येक झोपडीमा तांदूळनी दारु बनाडेत. दिवसभर कष्ट करीसन दमेल लोक संध्याकाळे दारु पियेत. जास्त धिंदी का मग थोडा थोडा कारनंस्वरथीन मोठ्या कज्याबी व्हयी जायेत. काही दगड मारालेबी कमी करेतना. आमी सगळा पो-या हायी कज्या पाव्हाकर्ता घरमजारथीन बोहर निंघूत. पन माय आमले घरात कोंडी दिये.

बनजारा भाषामा ज्याले 'नसाब' म्हनतंस आशा येक पंच-हास आशा नसाबमा 'दादी' ऱ्हाये. आनि माले सांगे घी जायेत. पंचस्नी बैठक दुपारशी तिसरापहार पावत चाले. पंचस्नी बैठक उठानी येळ पावत इकडे तांदूळनी दारु तयार व्हयी जाये. आगला दिवस व्हयेल भानगडीस्ना लोकसकडथीन दंड वसूल करीसन पंच दारु पियेत. सोता पेवानं अगोदर 'दादी' माले दारुना पहिला घोट पाजे. दुध पेवाना वयमा मी दारु पिधी. साळात गदू तधळ दारु पेंन बंद व्हयनं. तरीबी जेवानं येळे 'दादी' येक घोट दियेच.

पंचससांगे बशीबशी मी मोठा व्हयी गऊ, आशे माले वाटाले लागं व्हतं. म्हनीसन, मी मन्हा वयना पो-याससांगे खेळानं टाळू, तरीभी काही 'तांडा' तला पो-या माले बळजबरी खेळाले बलायेत आनि त्यास्ना सांगे खेळता खेळता मी हारी जावू तधळ माले आशे रडू इये कनी.